

УДК 94 : 329.11 (438) (092) А. Потоцький : (477.83/.86)

АНДЖЕЙ ПОТОЦЬКИЙ: БІОГРАФІЯ ПОЛІТИКА НА ТЛІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН* Частина I: Формування політичної кар'єри

Олена АРКУША

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, відділ новітньої історії

У статті висвітлено становлення польського аристократа Анджея Потоцького (1861–1908) як галицького політика, який поєднував у своїй діяльності державну службу на користь Габсбурзької монархії з відстоюванням польських національних інтересів і який був змушений шукати способи вирішення українського питання. Хронологічно стаття охоплює період до 1903 р., коли А. Потоцький був призначений намісником Галичини. Формування політичних поглядів А. Потоцького відбувалося в рамках ідеології краківського консерватизму. Додатковими чинниками, які визначили уявлення А. Потоцького про українське питання, були: родинні зв'язки з польською шляхтою на Правобережній Україні, характерна для шляхетського середовища ідеалізація Речі Посполитої та патріархальних безконфліктних взаємин між польськими землевласниками й українськими селянами, а також родинні й товариські контакти з російськими і французькими аристократами, які не бачили в українцях окремої нації як об'єкта європейської політики. Такий досвід йшов у розріз з ідеологією та політичною практикою краківського консерватизму, яка включала тезу про природний союз між поляками й українцями як протизвагу імперським прагненням Росії. У завершеному вигляді погляди А. Потоцького в українському питанні сформувалися після призначення його маршалком Галицького сейму (1901), на тлі радикалізації вимог українських політичних сил та різкого загострення українсько-польських відносин. Головним мотивом дій А. Потоцького на посаді крайового маршалка було прагнення польських правлячих кіл у Галичині утримати український рух під своїм контролем.

Ключові слова: Анджей Потоцький (*Andrzej Potocki*), краківський консерватизм, Галицький сейм, українсько-польські відносини.

Щоб ти був добрим поляком, тобто людиною, яка достойна поваги. Величі й політичної сили ми не маємо й швидко не зможемо мати – для цього потрібні речі, що перевищують наші сили і волю, – однак кожен із нас спроможний поводитися так, аби змушувати інших шанувати Польщу й поляків
(*З листа до Анджея Потоцького матері, Катажини Потоцької, 1886 р.*)

* Стаття написана завдяки стипендії Музею історії Польщі / Muzeum Historii Polski (2009).

Новый маршалокъ не пригадавъ собѣ на те, що въ сѣмъ краю живе крѣмъ Полякѣвъ ще и рускій народъ (З відгуку газети "Діло" на призначення Анджея Потоцького маршалком Галицького сейму, 1901 р.)

Убивство галицького намісника та польського аристократа Анджея Потоцького українським студентом Мирославом Січинським широко відоме. Цей інцидент згадується в усіх узагальнюючих роботах з історії півдавстрійської Галичини і навіть у шкільних підручниках з історії України. Добре znana також загальна канва подій: під час виборів до Галицького сейму 1908 року провінційна адміністрація Галичини підтримала русофілів на противагу українським партіям; у ході передвиборчих заворушень у селі Коропець Бучацького повіту жандарми закололи багнетами місцевого активіста Української національно-демократичної партії (УНДП) Марка Каганця; 12 квітня 1908 р., записавшись на аудієнцію до галицького намісника, український студент Мирослав Січинський кількома пострілами з револьвера смертельно поранив Анджея Потоцького, публічно мотивувавши свій вчинок нестерпним політичним становищем українців у Галичині, правопорушеннями на виборах і смертю Марка Каганця. Анжей Потоцький помер через декілька годин, при свідомості того, що сталося, зі словами: "Перекажіть цісареві, що я був його вірним слугою і помираю на посту". Менш відомим є те, що польська громадськість розцінила вбивство А. Потоцького як "замах у серце польського народу", що церемонія поховання намісника у Львові, а згодом – у родинному маєтку в Кжешовіцах поблизу Кракова перетворилась у багатотисячну маніфестацію польської національної солідарності, а також і те, що українські політичні середовища, які свідомо загострювали тактику політичної боротьби, пережили в ті дні справжній шок, не знали, як реагувати, і лише заклики до отверезіння, що першими пролунали від краківських консерваторів, а з українського боку були виголошені у проповіді митрополита Андрея Шептицького на богослужінні у Великодню П'ятницю, запобігли ескалації міжнаціонального конфлікту та запровадженню в Галичині надзвичайного стану.

Не викликає сумніву, що день 12 квітня 1908 року був дуже важливим для польсько-українських відносин і мав величезне символічне навантаження. А. Потоцький був не просто галицьким намісником, а представником віками пов'язаного з Україною польського аристократичного роду, натомість його вбивцею став син о. Миколи Січинського, одного з трьох українських депутатів, які в 1890 р. проголошували в Галицькому сеймі "нову еру" в українсько-польських відносинах. Саме тому в центрі статті є постать самого Анджея Потоцького з особливим наголосом на чинники, що зумовлювали формування його поглядів в українському питанні. Чимало уваги відведено його родинному середовищу, роллю якого у формуванні особистості в дослідженнях політичної

історії нерідко несправедливо нехтується. Також не прийнято трактувати окремі вчинки діячів минулого лише як ланки їх власної політичної гри, тоді як саме таке пояснення може бути найбільш вірогідним. Під цим кутом зору додаткового вивчення вимагає факт підтримки Галицьким намісництвом на виборах 1908 року русофілів, який не випливав із логіки політичних подій у Галичині, однак мав своє пояснення. Зрештою постійно присутнім у дослідженні тлом є розвиток українського руху та українсько-польських взаємин: безперечно, убивство А. Потоцького не планувалося українськими політиками, однак атмосфера, в якій воно стало можливим, була прямим наслідком гострої міжнаціональної полеміки в Галичині, що на початку ХХ ст. з обох боків велась з використанням військової термінології. Поза дослідженням залишено організацію вбивства і мотивацію дій М. Січинського, що може стати предметом окремих ґрунтовних студій. Натомість політична біографія А. Потоцького додає чимало матеріалу до розуміння того, як функціонувала система австро-польсько-українських відносин на зламі ХІХ–ХХ ст., а також показує, як наростала українська проблема, акумулюючи на собі дедалі більше зусиль політиків різних напрямів, зокрема й тих, котрі спершу не вважали її аж надто вагомою чи складною.

Роботи, в яких здійснювалися спроби вивчати політичну біографію А. Потоцького, не є численними. У 1987 р. в Римі вийшла у світ книга українського історика-емігранта Михайла Демковича-Добрянського “Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини. 1903–1913”, в якій назагал відображені тенденції українсько-польських відносин та атмосфера самого вбивства. Однак робота виконана на доволі вузькій джерельній базі, а сам автор у вступі зазначив, що “з різних причин мусів обмежитися до проблеми виборчого закону”¹. Діяльність А. Потоцького на посаді галицького намісника була предметом досліджень польського історика Чеслава Паргача, однак на його роботі сильно позначився вплив політично заангажованої польської публіцистики досліджуваного періоду, що привів автора до односторонніх звинувачень українців у “націоналізмі”². Популярна біографія А. Потоцького нещодавно була видана польським дослідником Анджеєм Владиславом Корусевичем, який працював із родинним архівом Потоцьких. Робота містить чимало почерпнутих із родинної кореспонденції цікавих нюансів, однак як історичне дослідження потребувала би ще суттєвих доповнень і співставлень з іншими джерелами³.

Джерельною базою дослідження стали матеріали родинного архіву Потоцьких із Кжешовіц, що зберігаються у І відділі (на Вавелі) Державного архіву у Кракові, та документи з фонду “Галицьке намісництво” Центрального державного

¹ Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини. 1903–1913. Рим, 1987 [Видання Українського католицького університету св. Климента папи. Т. LIX].

² Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. Toruń, 1996.

³ Korusiewicz A. W. Cesarski i Królewski Namiestnik. Życie i działalność polityczna Andrzeja hrabiego Potockiego. Kraków, 2008.

історичного архіву України у Львові, а також окремі згадки про А. Потоцького з особистих фондів тогочасних польських і українських політиків. Другу велику групу джерел склали матеріали тогочасної галицької періодики різних політичних напрямів. Також використано стенограми Галицького сейму і видані окремим збірником промови А. Потоцького, невеликі за обсягом, однак цікаві спогади про нього сучасників, зокрема про шкільні роки, та інтерв'ю з М. Січинським польського журналіста Александра Янти тощо. З'ясувати інформацію про родину А. Потоцького допомогли інтернет-ресурси та особисте відвідання Кжешовіц. У статті також використано дотичні до теми дослідження польських і українських істориків, що відображають різні аспекти політичного життя півдавстрійської Галичини.

З огляду на обсяг дослідження його поділено на дві частини: у першій йтиметься про формування політичної кар'єри А. Потоцького до моменту його призначення намісником Галичини, у другій – про його діяльність на посаді галицького намісника.

Родина

Граф Анджей Потоцький був представником одного з найзаможніших і найвпливовіших в історії Польщі родів (Потоцькі гербу Срібна Пилява). У минулому його предки були пов'язані шлюбами з представницями таких аристократичних сімей, як Оссолінські, Стадніцькі, Замойські, Лещинські, Вишневецькі тощо⁴. Прізвище Потоцьких виводять від донині існуючого села Поток на півдні Польщі (свого часу розміщувалося на шляху між польськими й угорськими землями, нині належить до Свентокжиського воєводства). Засновником роду вважається рицар Жирослав із Потока, який уславився військовою мужністю в битві з пруссами під Пилявою й за це отримав від короля шляхетський герб аналогічної назви. Герб Пилява, який формувався ще протягом кількох наступних століть, містить зображення 2,5-раменного срібного хреста (з часом герб Пилява поділився на золотий, срібний і залізний варіанти) на блакитному полі (одним зі значень цього кольору є велич) і п'яти страусиних пір'їн у клейноді (страус, що відзначається здатністю перетравлювати залізо, вважається в геральдиці символом того, що не існує непереборних труднощів; цей символ присутній на багатьох польських шляхетських гербах). Перші згадки про Потоцьких у джерелах зафіксовані з кінця XIV ст. У XVII ст. представники роду досягнули вищій політичній й військовій становища в Речі Посполитій і зрівнялися з іншими аристократичними родами. Потоцькі були серед очільників боротьби поляків за утримання й відновлення незалежності в період поділів Польщі, у XIX ст. увійшли в родинні зв'язки з Габсбургами.

⁴ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział I (na Wawelu), Archiwum Potockich z Krzeszowic (далі – АРКг., oddz. I, АКРот.), sygn. 576, k. 51–54 (особисті документи А. Потоцького, свідоцтво про шляхетство).

Після першого поділу Речі Посполитої і приєднання Галичини до Габсбурзької монархії польський магнат, коронний великий крайчий Юзеф Потоцький став “правою рукою” першого австрійського губернатора Галичини графа Антона фон Пергена. Важко переоцінити роль цих контактів, досить згадати, що австрійська бюрократія опинилася перед потребою управляти краєм, де проблеми виникали навіть на рівні елементарного спілкування з населенням (другою мовою тогочасної польської аристократії була французька). І хоча підготовлений менше, ніж за рік урядування меморіал А. Пергена про становище в Галичині був проникнутий духом зверхності “цивілізованого Заходу” щодо невпорядкованого східного простору та спричиненої там польськими землевласниками (“малими деспотами”) політичної анархії, усе ж австрійські чиновники розуміли, що й дня не зможуть керувати Галичиною без взаємодії з місцевим населенням, а сам А. Перген охоче проводив вільний час серед польської аристократії⁵. Польські магнати на початках австрійського правління демонстрували матеріальну розкіш і життя “з розмахом”, сподіваючись, що саме так змусять “німців” ставитися до себе з повагою⁶, і заможні дома Потоцьких, як тоді, так і згодом вважалися найдоречнішими місцями прийому австрійських достойників найвищих рангів.

Іншою відомою представницею родини, яка відіграла непересічну роль у першому зіткненні австрійського й польського світів, була Катажина з Потоцьких Коссаковська, одна з найенергійніших політичних діячок, противниця короля Станіслава Августа Понятовського. Вона славилася блискучим і ущипливим почуттям гумору (який сама називала “потоцькістю”): завдяки ньому стала авторкою численних гострих висловлювань у бік австрійської влади, які допомагали польській аристократії “тримати марку” в невідрадних політичних обставинах. Так, наприклад, саме їй приписували популярний у Галичині анекдот – нібито хтось із польських аристократів зауважив при цісарському дворі, що віденці познімали ґрати з вікон, позаяк усі злочинці, яких вони раніше побоювалися, виїхали урядниками в Галичину⁷. Як і Юзеф Потоцький, Катажина Коссаковська була серед перших представників польської аристократії, які отримали підтвердження шляхетства (графський титул) ще за часів правління Марії Терези (1777) – це стало одним із перших кроків співпраці з австрійською владою.

⁵ Повна назва меморіалу: “Beschreibung der Königreichen Galizien und Lodomerien nach dem Zustand, in welchem sie sich zur Zeit der Revindicirung durch Ihre Kaiserl. Königl. Apostolische Majestät und besonders im Monat Julius 1773 befunden haben” (Finkel L. *Memoryał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, o stanie kraju* // *Kwartalnik Historyczny* / Pod redakcją Aleksandra Semkowicza. Lwów, 1900. R. XIV. S. 24–43; Brawer A. J. *Stosunki w gubernium lwowskiem w roku 1773* (Na podstawie relacyi współczesnej i listów hr. Pergena) // *Kwartalnik Historyczny*. 1908. R. XXII. S. 686–692).

⁶ *Pamiętniki Franciszka Karpińskiego / Z przedmową Piotra Chmielowskiego*. Warszawa, 1898. S. 64–65.

⁷ *Łoziński W. Galiciana. Kilka obrazków z pierwszych lat historii galicyjskiej*. Lwów, 1872. S. 37.

Графський диплом К. Коссаковської вирізнявся з-поміж інших тим, що їй було дозволено писати “уроджена графиня Потоцька”⁸, що свідчить про ту вагу, яку сама вона надавала своєму дівочому прізвищу.

Юзеф Потоцький (1735–1802) і його дружина Анна Тереза Оссолінська започаткували в Галичині цілу династію, представники якої в різні часи обіймали найвищі посади в провінції. Їх син Северин Потоцький (1762–1829), котрий свою публічну кар’єру починав як посол Чотирирічного сейму, став російським сенатором і таємним радником імператорського двору. Натомість їх інший син (і прадід Анджея Потоцького) Ян Непомуцен Потоцький (1761–1815) був письменником (писав французькою мовою), мандрівником, автором наукових розвідок з історії та археології слов’янських народів. Політичною діяльністю він займався недовго – поряд з братом, як посол Чотирирічного сейму. Згодом оселився в Ланьцуті в Галичині, однак на початку ХІХ ст. ще працював при дворі російського царя Олександра І, зокрема очолював наукову частину російської експедиції в Китаї. Покінчив життя самогубством⁹.

Наступне покоління Потоцьких, представлене двома синами Яна Непомуцена – Альфредом Войцехом (1786–1862) і Артуром Станіславом (1787–1832), було вже більшою мірою пов’язане саме з Галичиною: перший із них став засновником ланьцутської лінії Потоцьких (“першим ординатом”; ординація була створена на засаді неподільності маєтку, успадковувати який міг лише старший син), а другий – кжешовіцької. Відхід цієї лінії роду від загальнопольської діяльності та російського двору переключив увагу її представників, упевнених у своєму вищому покликанні, на Відень і пошуки самореалізації на австрійсько-польському ґрунті. Уже Альфред Войцех Потоцький став маршалком Галицького станового сейму. Засновник кжешовіцької лінії та дід Анджея Потоцького Артур Станіслав Потоцький був ад’ютантом князя Юзефа Понятовського, учасником французько-російської війни¹⁰, деякий час – ад’ютантом російського царя Олександра І. Згодом брав активну участь у політичному житті Краківської республіки, був одним із ініціаторів спорудження в місті кургану Костюшка, підтримував ідею реставрації Вавелю – резиденції польських королів у Кракові. У 1816 р. Артур Потоцький одружився з графинєю Зофією Браніцькою (гербу Корчак), донькою Францішка Ксаверія Браніцького¹¹

⁸ *Górzyński S.* Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne. Warszawa, 2009. S. 299–301. Докладніше про надання шляхетських титулів у Галичині австрійською владою див.: *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowskińskiej.* Lwów, 1857; *Kruczkowski S. K.* Poczet Polaków wyniesionych do godności szlacheckiej przez monarchów austriackich w czasie od roku 1773 do 1918. Dalej tych osób, którym wymienieni władcy zatwierdzili dawne tytuły książęce względnie hrabiowskie lub nadali tytuły hrabiów i baronów jak niemniej tych, którym zatwierdzili staropolskie szlachectwo. Lwów, 1935; *Górzyński S.* Nobilitacje w Galicji w latach 1772–1918. Warszawa, 1999.

⁹ Докладно про Яна Непомуцена Потоцького див.: *Rosset F., Triaire D.* Jan Potocki: biografia / Tłumaczenie z francuskiego A. Wasilewska. Warszawa, 2006.

¹⁰ *Korusiewicz A. W.* Panowie na Krzeszowicach. Kraków, 2005.

¹¹ Про родину Браніцьких див.: *Ruszczyc M.* Dzieje rodu i fortuny Branickich. Warszawa, 1991.

(коронного великого гетьмана в 1774–1793 рр.) та Александри Енгельгард, доньки Василя Енгельгарда і Олени Потьомкіної (сестри князя Григорія Потьомкіна-Таврійського). Александра Енгельгард була дамою російського імператорського двору, її особисто протегувала імператриця Катерина II, кружляли чутки про її пряму спорідненість з імператорською родиною. Родинні зв'язки з Браніцькими стали для Потоцьких ще одним кроком до вищих щаблів європейської аристократії. Як графиня Зофія Потоцька уславилася добродійною діяльністю; певною мірою саме вона створила той образ безмежно відданої чоловікові та його родині впливової аристократки-діячки, який згодом наслідували і мати, і дружина Анджея Потоцького. З чотирьох дітей Артура і Зофії до дорослого віку дожив тільки молодший син – Адам Юзеф Потоцький (майбутній батько Анджея Потоцького), який народився 24 лютого 1822 р. в Ланьцуті.

Саме із залученням на свій бік групи польських аристократів – представників заможних родів, найвпливовішими з яких були Сапеги та Потоцькі, – наприкінці 1860-х років набуло довершеності польсько-австрійське порозуміння. Намісник-поляк Агенор Голуховський, що уособлював його і головно причинився до стрімкої полонізації в Галичині системи адміністрації та освіти, усе ж був вихідцем із австрійської бюрократичної системи (таких ще в 1850-х роках зневажливо називали *szwarzgelber*-ами – від чорно-жовтого австрійського прапора)¹². Наперекір старій польській аристократії (Голуховські були великими землевласниками на Поділлі й отримали графський титул від Габсбургів), А. Голуховський підтримував середніх землевласників та інтелігенцію, здебільшого у Східній Галичині, заохочував шляхетських синів обирати державну службу, сприяв їхній чиновницькій кар'єрі. Зовсім інакше виглядала офіційна підтримка Відня “своїми” польськими аристократами, носіями прізвищ, які віками асоціювалися з польською державністю. Вони одразу спрямували польсько-австрійське порозуміння в русло конкретних політичних повноважень, мали у своїх руках не тільки теоретичні, а й матеріальні ресурси для обіймання різних щаблів влади, врешті авторитетно заявили політично неоднорідній польській суспільності, що австрофільство на даний момент як ніщо інше відповідає інтересам польської національної справи. Під керівництвом крайового маршалка Леона Сапегі (обіймав цю посаду в 1861–1875 рр.) Галицький сейм змирився з тим, що Галичині під час конституційних і децентралізаторських перетворень 1860-х років не вдалося здобути такий статус, який мала Угорщина, і став на шлях “органічної праці”. Символом цього рішення стали слова з адресу

¹² Pijaj S. Między polskim patriotyzmem a Habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871). Kraków, 2003. S. 67–72. Про А. Голуховського також див.: *Łoziński B.* Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859). Lwów, 1901; *Ostaszewski-Barański K.* Agenor Gołuchowski i Rusini w roku 1859. Lwów, 1910; *Піяй С.* Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 246–252.

Галицького сейму до Трону від 10 грудня 1866 р.: “при Тобі, Найясніший Цісарю, стоїмо і хочемо стояти”. Прагнучи переконати власне суспільство в необхідності такої переорієнтації, польські політики висунули тезу про “успадковане” Габсбурзькою монархією від Речі Посполитої месіанське призначення – бути “щитом цивілізації Заходу, прав національності, людськості й справедливості”¹³.

Не останню роль у цьому відіграла політична й громадська діяльність у Галичині представників наступного покоління Потоцьких – Альфреда Юзефа Потоцького (сина Альфреда Войцеха і другого ланьцутського ордината) і Адама Юзефа Потоцького (1822–1872), батька Анджея Потоцького. У 1870–1871 рр. Альфред Потоцький був австрійським прем’єром, на цій посаді він став другим після А. Голуховського галицьким поляком. У 1875 р. Альфред Потоцький після Л. Сапеги був номінований маршалком Галицького сейму, а за декілька місяців – призначений намісником Галичини (1875–1883). Таку стрімку політичну кар’єру Альфреда Потоцького його біографи не пов’язували з особливими політичними талантами, яких він був радше позбавлений, а з приналежністю до великого аристократичного роду: “Потоцький мав маєток, вироблені манери, був джентльменом високого класу й можливо навіть найкраще вихованим чоловіком в Австрії”¹⁴. З листа цісаря Франца Йосифа до матері від 28 вересня 1868 р. чітко випливає, що вже на той момент Потоцькі користувалися значною довірою при дворі, над здобуттям якої вони наполегливо працювали і яку згодом всіляко намагалися підтримувати. Певною гарантією лояльності Потоцьких було, з одного боку, їх втягнення в орбіту австро-польської політики, а з іншого – факт наявності численних маєтків у Росії, що мало стримувати їх від заангажування в загальнопольську політику¹⁵.

Адам Потоцький (*фото 1*) – молодший брат Альфреда і батько Анджея – також будував політичну кар’єру винятково в Галичині. На відміну від лояльного Альфреда, він відзначався запальним характером, а відтак був більшою мірою втягнутий у польський визвольний рух. Адам Потоцький брав участь у краківському повстанні 1846 року й “Весні народів”, був співзасновником газети “Czas”, за діяльність у польському конспіративному русі в 1851 р. був заарештований австрійською владою. На свободу вийшов після 25-місячного ув’язнення внаслідок особистого прохання російського царя Миколи I. Тоді на знак подяки з родиною здійснив паломництво до Єрусалиму. Згодом був відомий як один із лідерів краківських консерваторів, один з ідеологів польсько-австрійського порозуміння, автор згаданих слів “При Тобі, Найясніший Цісарю, стоїмо і хочемо стояти”. Підтримував контакти з паризьким осередком польської політичної еміграції, відомим під назвою “Hotel Lambert”, сприяв перенесенню

¹³ Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. Warszawa, 1993. T. 2: Źródła. S. 254–256 (Adres z 10.XII.1866 г.).

¹⁴ Łazuga W. “Rządy polskie” w Austrii. Gabinet Kazimierza hr. Badeniego. Poznań, 1991. S. 21.

¹⁵ Wereszycki H. Bismark o nominacji Alfreda Potockiego na namiestnika Galicji w r. 1875 // Studia Historyczne. Kraków, 1968. R. XI. Z. 1 (40). S. 3–12.

центру польської політики з Парижа до Кракова, був депутатом Галицького сейму й Державної Ради у Відні. Значного розголосу набув його емоційний виступ на першому засіданні Галицького сейму 15 квітня 1861 р., в якому він ствердив, що повернення до відносин підданства між панами й селянами неможливе, всі стани галицького суспільства рівноправні, засади волі, рівності та право на власність селян є для шляхти недоторканими (тоді на знак згоди всі депутати стали зі своїх місць, залунали довгі й бурхливі оплески)¹⁶. Значною мірою завдяки зусиллям Адама Потоцького в Галичині в кінці 1860-х років вдалося полонізувати систему освіти¹⁷.

Мати Анджея Потоцького Катажина народилася 11 грудня 1825 р. в Любомлі (містечко на Волині, що стало власністю Браніцьких наприкінці XVIII ст.), у сім'ї генерала й таємного радника російського імператорського двору Владислава Гжегожа Браніцького (рідного брата вже згаданої Зофії) й Ружі Потоцької (донька руського воєводи Щенсного Потоцького, з тутьчинської лінії роду)¹⁸. Браніцькі належали до числа найбільших землевласників на території Київщини¹⁹. Їх володіння з центром у Білій Церкві, поблизу якої на честь Александри Енгельгард був споруджений маєток Александрія, були одними з найбільших землеволодінь у тогочасній Європі. Станіслав Тарновський так окреслював уявлення Катажини Браніцької про “Україну”: “край першої молодості, край мрій, а згодом – спогадів і туги”²⁰. Сучасники одноставно відзначали її непересічну вроду. Освіту й виховання вона здобувала переважно в Західній Європі – Дрездені, Парижі, Римі. Навчалася музики у Фридерика Шопена, була героїнею віршів відомого польського поета доби романтизму Зигмунта Красінського, жінкою “світового” рівня, яку приймали при європейських монарших дворах. Прихильності Катажини Браніцької свого часу безуспішно домагався Шарль Луї Наполеон Бонапарт, майбутній французький імператор Наполеон III. Значний вплив при дворі останнього мав рідний брат Катажини Браніцької Ксаверій, чільний діяч польської політичної еміграції у Франції другої половини XIX ст., а водночас фінансист, що успішно працював у французькому уряді.

З огляду на походження, красу й посаг Катажина Браніцька (*фото 2*) була однією з найбажаніших наречених Європи, однак 26 жовтня 1847 р. в Дрездені вийшла заміж за свого двоюрідного брата Адама Потоцького, який перед одруженням мав зв'язок зі “світською левицею” Марією Калергіс. Дослідники

¹⁶ Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Krajowego galicyjskiego we Lwowie odbytych od dnia 15 do 26 kwietnia 1861 r. Lwów, 1861. S. 10–11. Докладніше див.: *Аркуша О.* Відкриття Галицького крайового сейму у Львові // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Kraków, 2002. Т. IV: Studia z dziejów Lwowa / Pod redakcją Kazimierza Karolczaka. S. 135–164.

¹⁷ Про Адама Потоцького див.: *Korusiewicz A. W.* Panowie na Krzeszowicach. S. 43–54.

¹⁸ Про цю лінію див. науково-популярну монографію: *Łojek J.* Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyna 1799–1921. Lublin, 1981.

¹⁹ *Orman E.* Tahańcza Poniatowskich. Z dziejów szlachty na Ukrainie w XIX wieku. Kraków, 2009. S. 14.

²⁰ *Tarnowski S.* Pani Adamowa Potocka. Wspomnienie pośmiertne. Kraków, 1907. S. 6.

Фото 1: Адам Потоцький. 1863 р.

Фото 2: Портрет Катажини Потоцької (з Браніцьких). 1854 р. Художник Франц Ксаверій Вінтергальтер

Фото 3: Палац Потоцьких у Кжешовицах. Сучасний вигляд. Фото автора.

стверджують, що підставою для родинного подружжя стали майнові міркування, однак немає підстав припускати, що шлюб виявився невдалим. Подружжя мало п'ятеро доньок і двох синів. Катажина Потоцька – як за життя чоловіка, так і після його смерті – брала діяльну участь у громадських і політичних справах, зокрема як посередник між краківськими консерваторами й “Тотелем Лямбер”. Катажина багато подорожувала, її охоче приймали в аристократичних салонах, зокрема при дворі Наполеона III, цікавилась історією та колекціонувала історичні документи, фінансувала освітні стипендії, наукові дослідження, культурно-мистецькі заходи, зокрема причинилася до реставрації Вавелю²¹. Уславилася неабияким мистецьким смаком, який реалізувала при впорядкуванні маєтку в Кжешовіцах, куди родина Потоцьких перебралася в 1862 р.

Кжешовіце (з 1924 р. мають статус містечка) розташовані в Південній Польщі, на відстані 25 кілометрів на захід від Кракова (у напрямі на Катовіце), у мальовничій місцевості з мінеральними джерелами. Перша документальна згадка датована 1286 р., тоді це село належало краківським єпископам. Згодом Кжешовіце побували у власності кількох польських магнатських родин. Наприкінці XVIII ст. тодішній власник Кжешовіц князь Август Чарториський започаткував спорудження тут на базі мінеральних джерел перших лікувальних закладів. Артур Потоцький успадкував Кжешовіце в 1818 р. від своєї бабці, Ізабелли з Чарториських Любомирської. Артур і Зофія Потоцькі сприяли подальшому розвитку Кжешовіц, зокрема лікувальних комплексів. У 1820–1822 рр. вони спорудили в Кжешовіцах відносно невеликий двоповерховий палац у класицистичному стилі (так званий “старий палац”, після спорудження “нового” у ньому поселилися вищі управлінці маєтком Потоцьких, а зараз у цьому приміщенні розміщена садиба кжешовіцького бургомістра). “Старий” палац став першою резиденцією Потоцьких у Кжешовіцах. У 1809–1815 і 1855–1867 рр. Кжешовіце були центром Кжешовіцького повіту, а згодом тут розмістився повітовий суд. У 1847 р. містечко отримало залізничне сполучення, у 1850 р. – привілей на організацію ярмарків. Мешканці Кжешовіц брали участь у польських повстаннях, допомагали переправляти зброю та повстанців до Польського Королівства. Остаточо маєток у Кжешовіцах набув значення “родинного гнізда” після того, як у 1850–1855 рр. Адам і Катажина Потоцькі спорудили тут двоповерховий палац (*фото 3*) у стилі італійського ренесансу з бічними павільйонами, оранжереєю, терасою й парком (загальною площею понад 12 га). Наприкінці XIX – на початку XX ст. Кжешовіце під управлінням Катажини Потоцької пережили бурхливу хвилю промислового розвитку, було засновано ряд підприємств, головнo будівельних.

Ще одним вартим уваги великим проектом Потоцьких у Кжешовіцах стало спорудження нового парафіяльного костелу Святого Мартина (за проектом німецького архітектора Карла Фрідріха Штінкля). Рішення про фінансування

²¹ *Korusiewicz A. W. Panowie na Krzeszowicach.*

цієї будівлі подружжя Артура і Зофії Потоцьких ухвалило на знак вдячності Богові за збереження життя і здоров'я наймолодшого сина Адама, оскільки їхні старші діти померли в ранньому дитинстві. Розпочате в 1832 р. будівництво відразу ж було перерване у зв'язку зі смертю Артура Потоцького, однак Зофія Потоцька відновила його, і в 1844 р. костел було посвячено. Святиня була розміщена посередині прямої лінії між маєтком Потоцьких і центром Кжешовіц – міським ринком, що мало символізувати єдність аристократії та народу. Фасад костелу, окрім фігур чотирьох святих-євангелістів, прикрасили ще й герби фундаторів – Пилява і Корчак (*фото 4*). Роботи над облаштуванням інтер'єру тривали до 1870-х років. Первісно планувалося, що крипта костелу стане родинним некрополем Потоцьких, однак під час реставраційних робіт на Вавелі під ці цілі виділено одну з каплиць катедрального костелу, де й був похований Артур Потоцький (Зофія Потоцька в 1832–1840 рр. опікувалася відновленням та переоблаштуванням цієї каплиці). Наступні декілька поколінь кжешовіцької лінії Потоцьких, починаючи від Зофії, були поховані саме у крипті костелу Св. Мартина (*фото 5*), що відобразило центральне місце маєтку в Кжешовіцах у їх родинному житті. Тут, зокрема, знаходяться поховання батьків Анджея Потоцького і його старшого брата Артура, сюди ж зі Львова залізницею було перевезене на вічний спочинок його тіло (*фото 6*). Останнє поховання в крипті датується 2006 р. Від моменту спорудження костел був власністю родини Потоцьких, які покривали всі видатки на його утримання. У 1921 р. вдова Анджея Потоцького Кристина передала костел у власність римо-католицькій парафії в Кжешовіцах²².

Іншою резиденцією сім'ї була краківська кам'яниця (палац) “Під Баранами” (сьогодні – будинок № 27 на площі Головний Ринок у Кракові, *фото 7*). Згідно з переказами, у середньовіччі на цьому місці знаходилося господарство, в якому тримали баранів, призначених на продаж мешканцям Кракова. У XVI ст. на місці двох готичних кам'яниць тут був споруджений палац у стилі ренесансу, який належав секретареві короля Зигмунта I Старого. Згодом палац належав кільком польським аристократичним родинам. У 1822 р. його придбав Артур Потоцький. Сталося це невдовзі після успадкування ним Кжешовіц і Тенчина і безумовно свідчило про його рішучі наміри пов'язати майбутнє своєї родини з теренами навколо Кракова. У 1860-х роках батьки Анджея Потоцького зробили в будинку капітальний ремонт, зокрема добудували ще один поверх та переобладнали інтер'єр у класицистичному стилі. Виконаний зі справді королівським розмахом палац став справжнім центром публічного життя Кракова. Тут регулярно приймали консервативних політиків, журналістів органу краківських консерваторів газети “Czas”, науковців, митців. У 1890 р. гостем палацу був цісар Франц Йосиф. Атмосферу палацу й навколо нього доволі влучно відобразив Казімеж Хлендовський:

²² Kościół św. Marcina w Krzeszowicach. Kraków, 2009. Існує також документ під назвою: Memorandum, czyli Kronika Kościoła w Krzeszowicach przez ks. Konrada Ściborowskiego w roku 1847 zaczęta.

Фото 4: Костел Св. Мартина у Кжешовіцах. Сучасний вигляд. Фото автора.

Фото 5: Вхід до родинної крипти Потоцьких у костелі Св. Мартина в Кжешовіцах. Сучасний вигляд. Фото автора.

Фото 6: Надгробна плита Анджєя Потоцького в родинній крипті костелу Св. Мартина в Кжешовіцах. Сучасний вигляд. Фото автора.

У краківських товариських стосунках повною мірою панував дім гр. Потоцьких із Кжешовіц, так звані “Барани”. [...] Мені здається, що приклади такого культу певної місцевої родини, який довгі роки панував для Потоцьких у Кракові, можна знайти лише в італійських містах у XV і XVI ст. Пан Адам Потоцький був *par excellence* краківський пан, на якого всі оглядалися, якому кланялися й запобігали ласки. Шлюб, народження чи смерть “Під Баранами” більше турбували Краків, аніж зайняття Шлезвігу австрійськими військами, про плітки з-“Під Баранів” говорилося не тільки в аристократичних і суспільно активних колах, а й гречне міщанство ними цікавилось. Потоцькі вели свого роду династичну політику, ставали на чолі будь-якої суспільної праці, підтримували підприємницькі заходи, постійно роздавали милостиню, робили багато доброго, а ще більшою мірою перешкоджали, аби нічого доброго не відбулося поза їхнім впливом. Пан Адам Потоцький був людиною, яка цілком відповідала такому аристократичному правлінню. Високий, пристойний, поважний, з швидким поглядом, енергійний, з деспотичними нахилами, гордовитий, добрий промовець – імпував натовпу, а коли йшов краківським ринком, то всі шапки й капелюхи були в руху. Пані Адамова була тим жіночим архикаптаном, перед яким схиляли голову всі старі й молоді жінки, була далай-ламою в спідниці. “Пані Адамова так чи так сказала”, – то було остаточним вироком. Можна було жити в Кракові декілька місяців і не почути прізвища “Потоцькі”, а лише династичне називання їх поіменно: “пан Адам, пані Адамова”²³.

Адам Потоцький помер 15 червня 1872 р. в Кжешовіцах у 50-річному віці від інсульту. Тоді його старшому синові Артуру Владиславу було 22 роки, а Анджею заледве виповнилося 11. З огляду на це фактичною головою родини стала мати, Катажина Потоцька, і таке становище зберігалось й надалі, в міру того, як дорослішали сини. Аж до своєї смерті у Кжешовіцах 30 вересня 1907 р. Катажина Потоцька у Кракові “задавала тон товариському життю”²⁴. “Ми звикли оглядатися на неї в найважливіших приватних чи публічних справах, – так свідчив про роль Катажини Потоцької один із лідерів краківських консерваторів С. Тарновський, – питати, що вона про це думає, що на це скаже”²⁵. У 1890 р. в 40-річному віці від раку горла помер старший брат Анджея Потоцького Артур, що на цей час уже збудував у Галичині непогану політичну кар’єру, був іменованим цісарем пожиттєвим членом Палати Панів – верхньої палати австрійського парламенту. Смерть брата різко змінила життя Анджея Потоцького, змусивши його зайнятися політичною кар’єрою, якою він раніше нехтував. Таким чином брати нібито виконували політичний заповіт батька – “жити у краю і для краю”.

²³ Chłędowski K. Pamiętniki / Wydanie drugie, uzupełnione; do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył Antoni Knot. Kraków, 1957. T. I: Galicja (1843–1880). S. 144–145.

²⁴ Palarczykowa A. Potocka z Branickich Katarzyna // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław etc, 1983. T. XXVII. Zesz. 4 (115). S. 742–743.

²⁵ Tarnowski S. Pani Adamowa Potocka... S. 239.

Після ранньої смерті батька і єдиного брата найбільший вплив на Анджея Потоцького в родинному середовищі мала його мати, а також дружина Кристина з Тишкевичів. Численні підтвердження цьому можна знайти у приватному листуванні й навіть у публічних виступах А. Потоцького. Так, наприклад, інформуючи матір про пропозицію обійняти посаду крайового маршалка, Анджей просив її не ділитися цією ще непевною інформацією ні з ким, окрім Кристини²⁶ (це також свідчить про те, що він не міг собі дозволити обговорювати важливі для себе справи лише з матір'ю, не посвячуючи в них дружину). Навіть у публічних промовах він неодноразово стверджував, що “немає більшого щастя для чоловіка, ніж шанувати й кохати матір і дружину”²⁷. Вступаючи на посаду галицького намісника, А. Потоцький вважав за необхідне передусім подякувати своїй матері: “Тобі насамперед дякую, мамо, що завжди спрямовувала мене на дорогу праці та обов'язку – тобі, що вказуючи мені приклад батька, казала йти його слідом. Усе, що я до того часу зробив доброго і шляхетного, я зробив тільки завдяки тобі й для тебе”²⁸.

З Кристиною Тишкевич А. Потоцький одружився в 1889 р., після кількарічних невдалих матримоніальних проєктів. На перешкоді пошукам відповідної дружини стояла його дипломатична служба, через що контакти з польським аристократичним середовищем були обмеженими, а можливість одруження з не-полькою А. Потоцький виключав²⁹. Кристина Тишкевич народилася 13 липня 1866 р. в Ризі, в сім'ї графа Яна Вітольда Тишкевича (гербу Леліва) та його дружини Ізабелі. Кристину добре сприймали у вибагливій родині Потоцьких. Мати А. Потоцького перед смертю підготувала для сина й невістки короткі записки на відкритках із зображеннями святих. Анджею вона побажала, аби його синам “Бог дав добрих дружин, як тобі”, а Кристині написала: “Моя Крисю, дуже кохана, прощаючись і благословляючи тебе, дякую Богові, що дав тебе за дружину моєму Анджейові, а вашим дітям – матір'ю”³⁰. Польська громадська думка також симпатизувала Кристині Потоцькій, високо оцінювала і її роль як опори чоловіка в державній службі, і її власну публічну діяльність. Так, дружина С. Тарновського Ружа, описуючи прощання з подружжям Потоцьких у Кракові восени 1901 р. (вони переїжджали з Кракова до Львова у зв'язку з призначенням А. Потоцького маршалком Галицького сейму), наголошувала, що Кристина Потоцька, “можливо, до вчорашнього дня не знала, як її тут люблять і яке високе визнання вона здобула – тією своєю скромністю і витривалою працею”³¹.

²⁶ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 332 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, вересень 1901 р.).

²⁷ Uczta na cześć marszałka krajowego // Czas. Kraków, 1901. Nr 246. 25 października.

²⁸ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 445 (чернетка виступу А. Потоцького, б/д).

²⁹ Ibid. Sygn. 545, k. 807–808 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, 21 січня 1887 р.).

³⁰ Ibid. Sygn. 576, k. 109, 111.

³¹ Ibid. Sygn. 546, k. 357 (лист Р. Тарновської до Катажини Потоцької, Краків, 26 жовтня 1901 р.).

Правдоподібно, що шлюб Анджея Потоцького і Кристини Тишкевич був укладений з любові. Серед паперів А. Потоцького зберігся лист від сестер Кристини, які нарікали на її постійну засмученість через від'їзд нареченого. Записки Кристини Потоцької до чоловіка були сповнені чуйністю й турботою. Подружжя зберігало теплі взаємини протягом спільного життя (*фото 8*). А. Потоцький помітно пишався дружиною, її зовнішністю, публічною діяльністю. Збереглися свідчення про те, що Кристина Потоцька була “дуже гарною” і “глибоко прив’язаною до свого могутнього й владного чоловіка”³². Скульптурне зображення (погруддя) 28-річної Кристини Потоцької авторства Теофілії Цертович представляло “жінку делікатної вроди” з високим чолом, невеликим зграбним носом і малими вустами, довгим, легко хвилястим волоссям. Чуйне ставлення А. Потоцького до дружини вповні виявилось в останні години його життя: поранений намісник просив попередити дружину “обережно”, а перед її приходом, зауваживши кров на руках, наказав усунути її сліди, щоб Кристина не злякалася³³. Після смерті чоловіка Кристина довго перебувала у строгій жалобі й до кінця життя носила чорні сукні. Зі Львова вона переїхала в родинний маєток у Кжешовіцах, де далі примножувала родинну власність, зокрема вже в 1909 р. для сина Адама купила маєток у Заторі. Кам’яницю “під Баранами” у Кракові Кристина Потоцька відкрила для товариського життя в 1910 р., коли дві її старші доньки почали дівувати. Тут відбувалися бали³⁴. Померла Кристина Потоцька 13 липня 1952 р. на території сучасного Заїра. У шлюбі Анджея і Кристини Потоцьких було дев’ятеро дітей – у порядку народження: Катажина Ізабела (поєднувала імена рідних бабусь), Марія Тереза, Ізабела Марія, Кристина, Адам Владислав, Артур Антоній, Анджей Марія, Зофія, Іоанна (*фото 9*). Також як рідними подружжя опікувалося двома доньками Артура Потоцького, мати яких Ружа з Любомирських померла при народженні третьої дитини. Старша донька Катажина вийшла заміж за Леона Сапегу, внука Адама Сапегі. Найстарший син Адам на момент убивства Анджея Потоцького мав близько 12 років, і в цьому сенсі він повторив долю свого батька.

Дитинство і юність

Анджей Потоцький народився 10 червня 1861 р. в Кжешовіцах. Там, серед гарної природи, а також у Кракові, проходило його дитинство. У дитячі роки він жваво листувався з батьком, який як політик небагато часу міг проводити з родиною. Про атмосферу, в якій зростав Анджей Потоцький, промовисто свідчить хоча б той факт, що до найближчого оточення родини належали двоє з так званих “чотирьох пророків” польської літератури: Зигмунт Красінський одружився з рідною сестрою Катажини Потоцької Елізою, а Адам Потоцький

³² *Lednicki W.* Pamiętniki. Londyn, 1967. Т. II.

³³ Послѣ покушенія // Галичанинѣ. Львів, 1908. Ч. 80. 6 (19) апрѣля.

³⁴ *Lednicki W.* Pamiętniki. Т. II.

Фото 7:
Палац "Під баранами"
на Краківському Ринку.
Сучасний вигляд.
Фото автора.

Фото 8:
Анджей і Кристина
Потоцькі
перед палацом
у Кжешовіцах.
З книги:
*Korusiewicz A. W.
Cesarski i królewski
namiestnik... S. 62.*

Фото 9:
Кристина Потоцька з дітьми.
З книги: *Korusiewicz A. W. Cesarski
i królewski namiestnik... S. 151.*

був близьким другом і фінансово підтримував Ципріяна Каміля Норвіда. Нерідким гостем Потоцьких був художник Ян Матейко. Втрата батька в одинадцятирічному віці додала до природної вдумливості А. Потоцького недитячу серйозність і почуття відповідальності. Сам Адам Потоцький перед смертю нібито сказав синові, аби той постарався стати корисним³⁵. У цей момент важливу роль у житті Анджея відіграв його хресний батько князь Еугеніуш Любомирський. У його маєтку в Криниці молодий Потоцький провів літні канікули, згодом вони разом подорожували Східною Галичиною³⁶.

Освіту Анджею Потоцький спершу здобував удома, з ретельно підібраними вчителями. Серед них був письменник Александр Шедлер, правник за освітою, літератор і педагог, один з діячів таємного Товариства польського народу (*Stowarzyszenie Ludu Polskiego*), яке діяло у Кракові та Львові та надавало великого значення патріотичному вихованню молоді. У 1852–1854 рр. А. Шедлер разом із Каролем Шайнохою видавав популярний у Галичині “*Dziennik Literacki*”³⁷. Педагог за покликанням, А. Шедлер згодом опікувався домашнім вихованням братів Станіслава і Казімежа Бадені. Бадені, як і згадані вже Голуховські, належали до “молодшої генерації” галицької аристократії, яка зі середини ХІХ ст. доволі агресивно зміцнювала своє становище в Галичині й конкурувала з родовитою знаттю, у тому числі й у питанні “як належить виховувати синів”. Амбітний Владислав Бадені змалечку готував одного зі своїх синів до кар’єри галицького намісника, а іншого – маршалка Галицького сейму. Обоє виконали ці установки, а К. Бадені навіть побував ще й австрійським прем’єром (принагідно варто зауважити, що останній з юнацьких років мав дружні стосунки з Артуром Потоцьким і був частим гостем кам’яниці “Під Баранами”)³⁸. Можна припустити, що перейшовши в дім Потоцьких, А. Шедлер переніс подібні установки й на свого наступного вихованця. Він був на той час вже людиною старшого віку і “старої закалки”, яка з перших слів викликала повагу співрозмовника до “пана професора”. А. Шедлера з А. Потоцьким часто бачили разом на прогулянках по краківському Ринку, де вони “йшли спокійно, зайняті розмовою, взагалі не звертаючи уваги на навколишній світ. Хлопчик виглядав, як на свій фактично дитячий вік, надзвичайно поважним, мав шляхетні риси обличчя, меланхолійний вираз, і тією незвичною зосередженістю, а також темним, жалобним вбранням, відразу кидався у вічі”³⁹.

Навчальний процес особисто контролювала Катажина Потоцька. Вона прищеплювала дітям глибоку релігійність, почуття патріотизму, громадянського обов’язку й внутрішню потребу служіння польському народові. Саме на цих

³⁵ *Tarnowski S.* Andrzej Potocki. Wspomnienie pośmiertne. Kraków, 1908. S. 7.

³⁶ *Korusiewicz A. W.* Cesarski i Królewski Namiestnik... S. 14.

³⁷ *Fras Z.* Galicja. Wrocław, 1999. S. 112.

³⁸ *Łazuga W.* “Rządy polskie” w Austrii... S. 40

³⁹ *Sokolowski A.* Szkolne lata Andrzeja Potockiego // *Kalendarz Krakowski Józefa Czecha* na r. 1909. Kraków, 1909. S. 63.

рисах вона неодноразово наголошувала в листах до Анджея⁴⁰. Про роль Катажини Потоцької у вихованні сина близький до родини С. Тарновський писав: “Вона хотіла поєднати ті дві любові: хотіла зробити сина подібним до батька [...]. Мала до нього слабкість, її обличчя завжди роз’яснювалося, коли він заходив до кімнати. Та попри це, була щодо нього вимогливою, майже суворою. [...] Тим вихованням прищепила синові той гарт, який сама мала, перелила в нього чимало з власної душі”⁴¹. Заняття з приватними вчителями відбувалися у приміщенні бібліотеки “Палацу під Баранами”, неподалік від кімнати А. Шедлера, який таким чином міг наглядати за їх перебігом⁴².

У 1877–1879 рр. А. Потоцький навчався у краківській гімназії Св. Анни, найдавнішому й провідному середньому навчальному закладі Кракова, історія якого сягала XVI ст.⁴³ Гімназію відвідувало чимало вихідців з аристократичних родин, водночас там навчалися діти міщан і навіть селян, і під цим оглядом роки навчання ставали для всіх них певною життєвою школою. З усіх предметів А. Потоцький виявляв найкращі успіхи в історії та літературі. Історія в той час належала до улюблених предметів мало не всіх польських гімназистів; вона живила їхні патріотичні почуття. Улюбленим позаурочним заняттям А. Потоцького в той час був кінний спорт. Серед однокласників А. Потоцький вважався добрим товаришем, “відзначався також надзвичайною відвагою та легковаженням життя”⁴⁴ і певною імпульсивністю. Збереглися відомості про те, що оточенню доводилося стримувати його прилюдні патріотичні витівки, які дратували австрійських урядників, однак такі ексцеси належали радше до винятків. Натомість учителі відзначали непересічні здібності та працездатність А. Потоцького, а водночас його мовчазність і замкнутість у собі, що тільки інколи змінювалися пожвавленням та активною діяльністю⁴⁵. За оцінкою того ж С. Тарновського, успадкованою від матері стриманістю Анджей Потоцький суттєво відрізнявся від батька і брата, характер і темперамент яких відразу кидалися у вічі:

Анджей був більше звернутий досередини, не скритний, але замкнутий у собі, він тримав під контролем свої враження, був обережний у висловах. Розум розлогий, але особливо ясний, тверезий, прагнув швидко і певно до самої суті справи, осягав її, розумів і відразу шукав практичну дорогу, засоби. Не такий запальний, як брат, не так виразно емоційний, а через те – не такий милий і привабливий – перевищував

⁴⁰ APKr., oddz. I, AKPot., sygn. 583, k. 156–157 (лист К. Потоцької до сина А. Потоцького, Ланьцут, 20 липня 1886 р.) etc.

⁴¹ *Tarnowski S. Andrzej Potocki...* S. 7–9.

⁴² *Sokołowski A. Szkolne lata Andrzeja Potockiego...* S. 63.

⁴³ Докладніше про гімназію св. Анни у Кракові див.: *Stinia M. Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej. Kraków, 2004.*

⁴⁴ *I. K. Szkolne lata Andrzeja Potockiego // Kalendarz Krakowski Józefa Czecha na r. 1909. S. 65–68.*

⁴⁵ *Sokołowski A. Szkolne lata Andrzeja Potockiego...* S. 64.

його постійністю, регулярністю, систематичністю у праці, повнішою і ґрунтовнішою наукою. [...] Не було в ньому ні напруги, ні нервів, так що людям він інколи видавався занадто спокійним, холодним. Обурення, гнів, жаль, боротьба з самим собою, важке рішення, – все це знаходилося під контролем, відбувалося в ньому, однак не виявлялося назовні. Виявлялося хворобою серця та її нападами, нерідко небезпечними, але ніколи – нервовими вибухами⁴⁶.

Вимоги до гімназистів на випускних іспитах були дуже високими; у листах А. Потоцького зустрічаються зізнання про те, що навчання відбирало в нього по десять годин на день. Про стосунки між учителями та учнями свідчить хоча б той факт, що вчитель історії Август Соколовський відмовився приймати випускний іспит в А. Потоцького на тій підставі, що раніше навчав його приватно⁴⁷. Тому те, що А. Потоцький закінчив гімназію з відзнакою, можна вважати додатковим підтвердженням його здібностей і працьовитості.

Вищу освіту А. Потоцький розпочав в університеті в Граці, де вивчав римське право, географію, філософію, психологію, всесвітню історію. Невдовзі він перевівся на правничий факультет Ягеллонського університету в Кракові, однак у квітні 1880 р. перервав навчання через військову службу: у Празі він пройшов однорічну службу як улан⁴⁸, під час якої взяв участь у військових маневрах за участю Франца Йосифа. Велике враження в цей час на нього справило вбивство російського царя-реформатора Олександра II народовольцем Ігнатієм Гринецьким, якого А. Потоцький вважав поляком за походженням і непокоївся у зв'язку з цим ймовірністю антипольських репресій⁴⁹.

Повернувшись із військової служби, Анджей Потоцький продовжив навчання. У Ягеллонському університеті 21 лютого 1884 р. він здобув ступінь доктора права *sub auspiciis Imperatis*⁵⁰. Присудження такого ступеня вважалося високою відзнакою і надавалося тільки тим особам, які протягом усіх років навчання в гімназії та в університеті отримували найвищі оцінки. Свідченням особливої уваги Габсбургів до родини Потоцьких було те, що після здобуття А. Потоцьким докторського ступеня К. Бадені як делегат Галицького намісництва “вручив йому як цісарський подарунок чудовий перстень”⁵¹. Відзначити цю подію Катажина Потоцька вирішила спільною з сином туристичною поїздкою до Єгипту. Подорож, однак, довелося перервати у зв'язку зі смертю в Білій Церкві брата Катажини Потоцької Владислава Браніцького, маршалка шляхти Таращанського повіту. На похорон поїхали Артур і Анджей Потоцькі. У листі до матері Анджей стверджував, що “на кожному кроці відчувалася любов і

⁴⁶ Tarnowski S. Andrzej Potocki... S. 11–12.

⁴⁷ Sokołowski A. Szkolne lata Andrzeja Potockiego... S. 65.

⁴⁸ Kronika // Gazeta Narodowa. Lwów, 1901. Nr 277. 26 września.

⁴⁹ Korusiewicz A. W. Cesarski i Królewski Namiestnik... S. 22–23.

⁵⁰ APKr., oddz. I, АКPot., sygn. 576, k. 1–4 (Програма визнання ступеня доктора права А. Потоцького).

⁵¹ Głosy o marszałku krajowym // Czas. 1901. Nr 237. 15 października.

прив'язаність усіх до вуйка”, “без різниці віросповідань”⁵². Ці слова певною мірою відображали уявлення самого Анджея Потоцького про ідеальні стосунки польської шляхти з населенням у тогочасній “Україні” (цим терміном у листуванні окреслювалася лише Наддніпрянина), а також його віра в те, що такі стосунки можливі.

Громадську діяльність А. Потоцький розпочинав на дипломатичній службі, якій присвятив декілька років свого життя. Планувалося, що після її завершення він опікуватиметься управлінням численними маєтками Потоцьких. Це чітко впливає з листа Катажини Потоцької: “знаєш, що я завжди уважала кар'єру перехідним часом – а потім, щоб ти широ зайнявся працею над адмініструванням власності”⁵³. Кжешовіцька лінія Потоцьких була серед найбільших у Галичині власників землі, сільськогосподарських, видобувних і промислових підприємств; тут їм належали Кжешовіце, Кам'янка Струмилова та інші маєтки загальною площею 19 тисяч га; у Королівстві Польському – маєтки загальною площею 41 тисяча га; у Наддніпрянській Україні маєтки площею 27 тисяч га і дві цукроварні в Київській губернії; а також земельна власність в Угорщині й Моравії.

У 1885 р. А. Потоцький почав працювати як службовець у Міністерстві закордонних справ у Відні. Перебуваючи в столиці, неодноразово зустрічався з членами цісарської родини й зі самим Францем Йосифом. Очікуючи кращого призначення, відмовився від роботи в Стокгольмі, а невдовзі був призначений секретарем посольства в ранзі аташе в Мадриді. Тут він швидко вивчив іспанську мову, багато працював, писав статті до віденських часописів, відвідував політичні салони. У 1886 р. став аташе австро-угорського посольства в Парижі, одночасно був іменований цісарсько-королівським шамбеляном⁵⁴.

У лютому 1887 р. А. Потоцький повернувся до Відня працювати в Міністерстві закордонних справ, а у вересні 1888 р. – поїхав у дипломатичне відрядження до Великобританії, де провів два місяці. У листах до матері Анджей ділився не лише службовими клопотами, а й враженнями від побачених пам'яток. Мати залишалася для нього великим моральним авторитетом; він постійно наголошував, що сумує за домом і матір'ю, саме з нею радився як у приватних справах, так і щодо політичної кар'єри, й неодноразово отримував доречні поради. Так, наприклад, у відповідь на намір А. Потоцького узалежнити подальшу дипломатичну кар'єру від виконання кількох його побажань⁵⁵, К. Потоцька застерігала сина, що у Відні “треба лише говорити, в яких умовах ти зможеш продовжувати службу, а не ставити умови”⁵⁶. Цікаве світло на образ

⁵² *Korusiewicz A. W. Cesarski i Królewski Namiestnik...* S. 29.

⁵³ АРКр., oddz. I, АКPot., sygn. 583, k. 197 (лист К. Потоцької до сина А. Потоцького, Краків, 10 лютого 1887 р.).

⁵⁴ *Buszko J. Potocki Andrzej // Polski Słownik Biograficzny. T. XXVII. Zesz. 4 (115). S. 778.*

⁵⁵ АРКр., oddz. I, АКPot., sygn. 545, k. 813–814 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, Париж, 21 січня 1887 р.).

⁵⁶ *Ibid.* Sygn. 583, k. 197 (лист К. Потоцької до сина А. Потоцького, Краків, 10 лютого 1887 р.).

А. Потоцького кидає також характеристика ним російського посла в Іспанії Михайла Горчакова, з яким він проводив багато часу. М. Горчаков був для нього людиною “без ширших поглядів”, а водночас доволі підступною, яка своєю багатомовністю вмiла штовхнути співрозмовника на шлях відвертості⁵⁷. Прикметним також є обурення молодого дипломата якимось польським шляхтичем Станіславом Рембелінським, котрий програв у Парижі значну суму і не міг її сплатити. Найбільше А. Потоцький був розлючений тим, що такі факти ганьбили образ поляків за кордоном⁵⁸.

Важливим чинником успішної політичної кар’єри А. Потоцького були численні зв’язки Потоцьких при австрійському імператорському дворі. Брати Артур і Анджей Потоцькі 28–30 червня 1887 р. приймали у Кракові і Кжешовіцах єдиного сина Франца Йосифа, престолонаслідника Рудольфа Габсбурга і його дружину Стефанію. Найвищі достойники краю влаштували Рудольфу пишний прийом ще й з огляду на те, що він виступав проти австрійського централізму та симпатизував польському й угорському національним рухам, а тому з ймовірним перебранням ним влади пов’язувалися ширші політичні плани. Цим планам не судилося здійснитись, бо в 1889 р. Рудольф покінчив життя самогубством. Однак зв’язки Потоцьких із Габсбургами на цьому не обірвалися. У приватній кореспонденції Анджея Потоцького є чимало згадок про тривалі розмови з цісарем⁵⁹.

П’ять років дипломатичної служби, досвід життя в кількох європейських столицях, сотні знайомств у вищих колах європейської політики вивершили формування Анджея Потоцького. Від початку він не планував робити серйозну дипломатичну кар’єру, натомість розглядав можливість попрацювати в кількох європейських столицях для завершення свого формування як публічного діяча, як можливість суттєво розширити горизонти своїх знань і розуміння світу⁶⁰. У Галичині про нього в цей час не забували. Один із домашніх учителів Міколай Буздиган у листі до А. Потоцького стверджував:

На тебе весь народ дивиться, стежить за твоїми діями, про тебе кожний знає, що ти є і де ти є; кожний твій вчинок, а отже й життя обходять усіх, ти належиш не собі, а всім. Житимеш чесно, працею здобудеш знання, народ тебе покличе, бо потребує таких людей; не виправдаєш його очікування, з погордою відкине, як зробив це багатьом. Не шкодуй тепер праці, відмов собі не один раз у приємності, щоб не занедбати через неї обов’язку, і переконаєшся, що край не пошкодує тобі нагороди. Ти не розумієш, як жваво тут тобою займаються, не тільки твої знайомі, а й ті, що знають лише твоє прізвище⁶¹.

⁵⁷ *Korusiewicz A. W. Cesarski i Królewski Namiestnik...* S. 35.

⁵⁸ *Ibid.* S. 45.

⁵⁹ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 683–684 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, Кжешовіце, 13 вересня [1898 р.]).

⁶⁰ *Tarnowski S. Andrzej Potocki...* S. 9–10.

⁶¹ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 583, k. 34 (лист М. Буздигана до А. Потоцького, Краків, 15 жовтня, б/р).

Напередодні свого тридцятиріччя А. Потоцький мав уже всі підстави, аби вголос заявити про себе в політиці, участь в якій він однозначно пов'язував зі служінням польському народу.

Початок політичної кар'єри в Галичині

Кінець 1889 року А. Потоцький після одруження з Кристиною Тишкевич провів у Литві. На початку 1890 р. надійшла звістка про різке погіршення стану здоров'я його брата Артура, а 26 березня його не стало. Смерть Артура змусила Анджея Потоцького повернутися на постійно в Галичину. Тепер він як єдиний син Адама і Катажини Потоцьких ставав спадкоємцем величезного маєтку. Тривале перебування поза межами дому зміцнило в Анджея Потоцького почуття прив'язаності до рідного Кракова; цю любов до “малої” батьківщини він розглядав як умову ширших патріотичних почуттів: “всюди туга за краєм давалася мені взнаки, а коли після тривалої відсутності я знову сюди повертався, то як тільки здалеку бачив вежі діви Марії (костел Матері Божої на краківському Ринку. – О. А.) й зелено-золоті дахи Вавелю, то не раз сльоза розчулення наворачтається мені на очі”⁶². За твердженням тогочасного польського публіциста Станіслава Россовського (відомий під псевдонімом “Монокль”):

Передчасна смерть гр. Артура, в якому край, що обдаровував його безприкладною симпатією, вбачав майбутнього маршалка, намісника, стала переломним моментом у житті молодшого брата. Впала на нього несподівано ординація, одна з наших найбільших, впали всі пов'язані з нею привілеї, а з привілеями всі обов'язки, передусім [...] обов'язок служби в краю – для краю. [...] Він не був підготовлений до такого тягаря, мусив від початку вчитися цілком нових речей. Мусив передусім здобути собі моральну повагу й визнання⁶³.

Певного часу Анджей Потоцький потребував для того, аби прийти до себе після втрати брата і зміни власного становища. У лютому–квітні 1891 р., уже після народження першої доньки, подружжя Анджея і Кристини Потоцьких врешті відбуло у шлюбну подорож, яку свого часу було відкладено через хворобу Артура. Цікаво, що в цій подорожі до Єгипту їх супроводжував Здзіслав Тарновський, майбутній голова Сторонництва національної правниці – політичного об'єднання краківських консерваторів. Після повернення А. Потоцький якийсь час займався впорядкуванням майнових справ. У 1892 р. поблизу містечка Тжебіні Хжанівського повіту був споруджений навчально-виховний і релігійний комплекс з костелом Святого Апостола Андрія. Весь комплекс був названий на честь дружини А. Потоцького – Кристинув. Призначаючи цю фундацію на душпастирські цілі, подружжя таким чином наслідувало приклад Артура і Зофії

⁶² Uczta na cześć marszałka krajowego // Czas. 1901. Nr 246. 25 października.

⁶³ Monokl. [Rossowski S.] Ojcowie narodu // Wiek Nowy. Lwów, 1905. Nr 1289. 18 października.

Потоцьких. Анджей і Кристина Потоцькі сподівалися, що благочинні заходи дозволять їм дочекатися народження сина, адже А. Потоцький був наразі останнім чоловіком кжешовицької лінії роду⁶⁴.

У Галичині А. Потоцький завдяки авторитетові батька й особистим здібностям швидко просувався сходишками політичної кар'єри, яку розпочав як член Хжанівської повітової й Краківської міської рад. У 1893 р. він став співорганізатором триденного Католицького віча у Кракові. Того ж року балотувався у президенти міста Кракова, однак вибори програв. Належав до керівництва багатьох польських господарських, фінансових і наукових товариств; зокрема провів реформу Товариства взаємного страхування у Кракові⁶⁵. У 1895 р. А. Потоцький здобув мандат до Державної Ради з I курії (великих землевласників) у Жешувському окрузі, а в 1899 р. він уже був іменований цісарем пожиттєвим членом Палати Панів⁶⁶. У 1895 і 1901 роках здобував мандати до Галицького сейму з IV курії (сільських громад) у Хжанівському окрузі (де, зокрема, депутатом перед смертю був його брат Артур⁶⁷). У 1900 р. Анджей Потоцький із дружиною відвідав Рим, де разом з кількома польськими та австрійськими аристократами був прийнятий на приватній аудієнції папою Львом III. Це була остання спільна подорож подружжя за кордон, відтоді весь час А. Потоцького поглинала політична діяльність у Галичині⁶⁸.

У 1890-х роках Анджей Потоцький продовжував розвивати і зміцнювати особисті контакти з Габсбургами. Особливо тісними стали його зв'язки з наступним престолонаслідником архікнязем Францем Фердинандом, які встановилися, очевидно, внаслідок цілеспрямованих зусиль А. Потоцького. Про перший візит Франца Фердинанда до А. Потоцького у Краків у вересні 1898 р. А. Потоцький патетично писав: “Сталося. Архікнязь із дружиною сьогодні ввечері приїжджають під Барани”. Подружжя гостювало три дні, в супроводі господарів відвідало Вавель та інші історичні пам'ятки Кракова і взяло участь у влаштованому на його честь прийомі, куди було запрошено близько 50 осіб, головню з числа польської аристократії⁶⁹. Цей візит започаткував поширену в наступні роки практику приїзду архікнязя в Галичину на відпочинок і полювання, які використовувалися для представлення престолонаслідникові польських політиків та його ознайомлення з польськими справами. Напередодні полювання з Францем Фердинандом у Ланьцуті наприкінці жовтня 1899 р. А. Потоцький відзначав: “Я дуже радий, що він ще раз приїде до Галичини, тільки не знаю, чи Роман (Потоцький. – О. А.) запросить достатньо людей, бо добре було би

⁶⁴ *Korusiewicz A. W. Cesarski i Królewski Namiestnik...* S. 66–71.

⁶⁵ *Przyszły marszałek krajowy // Gazeta Narodowa.* 1901. Nr 277. 6 października.

⁶⁶ *Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918.* Warszawa, 1996. S. 399, 406.

⁶⁷ *Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski...* T. 2. S. 198, 207.

⁶⁸ *Korusiewicz A. W. Cesarski i Królewski Namiestnik...* S. 94–95.

⁶⁹ АРКр., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 687–694 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, [15 вересня 1898 р.]).

скористатися тією можливістю, аби Архікнязь пізнав трохи поляків”⁷⁰. На зламі XIX–XX ст. особа вірогідного спадкоємця австрійського престолу недаремно викликала особливу увагу польських політиків Галичини. З цього приводу Станіслав Гломбінський згадував:

Політичний устрій Австрії був напередодні глибоких тріщин і перетворень [...]. Цар Франц Йосиф був уже старий і самотній після трагічної втрати дружини й сина, а ймовірний спадкоємець трону Франц Фердинанд не приховував наміру ґрунтовної зміни устрою держави шляхом поділу всієї монархії за національним принципом при збереженні автономії п’яти груп країв (німецькі, угорські, чеські, польські, південно-слов’янські). Цей проект поки що не загрожував поділом Галичини, але при неврівноваженому характері наступника трону не виключав інших комбінацій [...]. Загалом доля держави в руках цього чоловіка уявлялася загадково⁷¹.

Політична діяльність дедалі більше захоплювала А. Потоцького. У сеймі він готував до розгляду справи щодо залізниці (раніше цими питаннями займався Станіслав Щепановський), а також перейняв від Леона Білінського обов’язки головного референта бюджету; працював як сеймовий секретар. За визнанням часопису “Gazeta Narodowa”, А. Потоцький зазвичай займався справами, що вимагали значної праці, а “те, що брав до рук, полагоджував систематично, порядно і з найбільшою ретельністю”⁷². В цей час у листі до матері А. Потоцький писав: “Праці достатньо, і часом весь день не маю жодної вільної хвили, але не скаржуся, бо люблю це, особливо якщо в сеймі є відчуття, що ця робота може для чогось придатися”⁷³. Промови А. Потоцького в сеймі були яскравими і сприяли його утвердженню в статусі політичного лідера. Атмосферу одного з таких виступів відтворив С. Тарновський у листі до дружини. За його твердженням, А. Потоцький “перевищив очікування”, знайшов потрібний баланс “між відвагою і правдою”, а його дружина, що слухала промову в ложі, після її закінчення приймала численні вітання депутатів⁷⁴.

Перший значний виступ Анджея Потоцького в Галицькому сеймі відбувся 12 лютого 1897 р. під час дискусії над законопроектом про бюджет провінції на 1897 рік. За звичаєм, під час обговорення бюджету можна було порушувати будь-які питання, у тому числі й політичні. Більше того, політична складова виступів зазвичай ставала визначальною, а в дискусії брали участь представники всіх сеймових фракцій. Відповідно до цих “правил” і була сконструйована промова А. Потоцького, не позбавлена надмірної емоційності й певного романтизму. Як

⁷⁰ Ibid. К. 294–295 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, Кжешовіце, 28 жовтня 1899 р.).

⁷¹ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Pelpin, 1939. S. 65–66.

⁷² Przyszły marszałek krajowy // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 277. 6 października.

⁷³ APKr., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 612–613 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, б/д, кінець XIX ст.).

⁷⁴ Ibid. Sygn. 583, k. 299–301 (лист Станіслава Тарновського до дружини, б/д, копія).

вступну він використав тезу про “переломний момент” у формуванні крайового бюджету, стрімке зростання потреб Галичини в усіх напрямках. Далі А. Потоцький ствердив, що раніше центральний уряд не займався розвитком провінції, але “сьогодні часи змінилися” (йшлося про польсько-австрійське порозуміння), і “ми маємо право домагатися, аби нам цю кривду компенсували”. Основна частина промови була присвячена обґрунтуванню тези про потребу національної єдності – як запоруки політичного впливу і підстави для його постійного зростання. Значну увагу А. Потоцький приділив характеристиці селянського руху та “дуже болісному для землевласників” його антишляхетському спрямуванню. Справжнім ґрунтом для національного солідаризму він назвав католицькі цінності.

Наприкінці промови сеймовий стенограф дописав: “Вигуки “браво” і оплески, депутати вітають промовця”⁷⁵. Отож правдоподібно, що наведена вище недатована оцінка С. Тарновського стосувалася саме цього виступу. Потрібно зауважити, що за змістом цей виступ на тлі інших виголошуваних у сеймі промов не був чимось надзвичайним, і такі бурхливі схвальні оцінки стосувалися радше бажання підтримати політичний дебют самого А. Потоцького, а також свідчили про його вправність у риториці. Властиву цьому дебюту надмірну емоційність А. Потоцький швидко подолав, що чітко помітно в його виступі в ролі генерального референта бюджету 30 грудня 1898 р. Цей виступ вже являв собою стислу викладку цифр, предметний аналіз загальних положень і був пересипаний жартами, що демонстрували певну зверхність промовця щодо політичних опонентів. Змінився навіть стиль мовлення – від розлогих речень з порівняннями та епітетами – до лаконічних і нерідко різких формулювань⁷⁶. А свою промову як генерального референта бюджету на 1901 рік А. Потоцький взагалі почав із пропозиції чітко поділити дискусію на бюджетну та політичну частину, з невдоволенням ствердивши, що останнім часом обговорення бюджету нічого спільного з фінансами не має, натомість перетворюється в політичний мітинг⁷⁷.

У багатьох публічних виступах А. Потоцький категорично відкидав будь-яку критику опозиційними силами “партії влади”. У відповідь на слова одного з опонентів, який окреслив систему влади в Галичині як “макіавеллізм станьчиків”, він промовисто заявив: “Я належу до тих станьчиків”⁷⁸. Для розуміння бази, на якій сформувався політичний світогляд А. Потоцького, необхідно зупинитися на останньому твердженні докладніше. Політичні погляди А. Потоцького

⁷⁵ Przemówienie przy rozprawie ogólnej nad sprawozdaniem Komisji budżetowej o preliminarzu funduszu krajowego na rok 1897, wygłoszone dnia 12 lutego 1897 // Mowy sejmowe s. p. Andrzeja hr. Potockiego. Kraków, 1916. S. 1–6.

⁷⁶ Przemówienie sprawozdawcy komisji budżetowej o prowizoryum budżetowem na I. półrocze 1899, wygłoszone dnia 30 grudnia 1898 // Mowy sejmowe s. p. Andrzeja hr. Potockiego. S. 12–17.

⁷⁷ Przemówienie generalnego sprawozdawcy przy rozprawie nad budżetem krajowym na r. 1901, wygłoszone dnia 8 lipca 1901 // Mowy sejmowe s. p. Andrzeja hr. Potockiego. S. 76.

⁷⁸ Przemówienie sprawozdawcy komisji budżetowej o prowizoryum budżetowem na I. półrocze 1899, wygłoszone dnia 30 grudnia 1898 // Mowy sejmowe s. p. Andrzeja hr. Potockiego. S. 12–17.

формувалися в орбіті краківського консерватизму, до ідеологів якого (радше практичних, аніж теоретичних) належав і його батько. Течія станьчиків виокремилася зі “старого” краківського консерватизму в другій половині 1860-х років, під безпосереднім враженням від поразки чергового польського повстання 1863 року й у відповідь на питання “що робити далі?”. Їх маніфестом стала опублікована в 1869 р. “TeKa Stańczyka”, що в карикатурній формі представляла політичне життя в Галичині⁷⁹. Соціальною опорою краківського консерватизму було середовище, яке об’єднало “два краківські світи” – аристократію, котра симпатизувала клерикальним колам, та інтелігенцію, пов’язану зі старими міщанськими родинами; ці групи були в краківському середовищі найпрестижнішими⁸⁰. Представники наукової гуманітарної еліти зосереджувалися в Ягеллонському університеті та заснованій у 1872 р. Академії мистецтв і наук (*Akademia Umiejętności*). Діяльність обох цих закладів на зламі XIX–XX ст. була тісно пов’язана з близьким до родини Потоцьких Станіславом Тарновським, представником польського аристократичного роду (Тарновські мали маєток у Дзікуві), істориком літератури, політичним публіцистом і діячем. С. Тарновський близько 40 років керував кафедрою історії польської літератури Ягеллонського університету, двічі був його ректором; у 1883–1890 рр. був секретарем, а в 1890 р. став другим після Юзефа Майєра президентом Академії мистецтв і наук. Це становище обіймав аж до смерті в 1917 р.

З-поміж численних вказівок на особливу роль науково-педагогічної інтелігенції в краківському інтелектуальному середовищі варто навести ще твердження Станіслава Естрайхера: “Значний вплив на краківську психіку мав факт загалом величезної переваги, яка в житті малого міста належала краківському університету, що складався з людей науки: наскрізь інтелектуальних, здатних аналізувати, радше холодних, аніж керованих почуттями”. На думку С. Естрайхера, визначальною рисою “інтелектуальної культури” пересічного краків’янина в XIX ст. стали такі неодмінні атрибути академічної науки, як “критична стриманість”, “несхильність до вибухів і до емоцій”, “скептицизм”, “високі вимоги”, врешті “рідкісне аплодування тому, що показують у театрі чи говорять на вічах”⁸¹. Як уже відзначалося, професорів Ягеллонського університету в домі Потоцьких приймали нарівні з представниками

⁷⁹ Докладніше про твір і його значення див.: *Шука К.* “TeKa Stańczyka” na tle historii Galicji w latach 1849–1869. Wrocław, 1951; *TeKa Stańczyka / Opracowanie naukowe i wprowadzenie Andrzej Dziadzio.* Kraków, 2007. Назва угруповання походила від імені блязны польського короля Сигізмунда I Старого – Станьчика, що стало символом політичної сагири.

⁸⁰ *Małecki J. M.* Społeczeństwo Krakowa w okresie niewoli narodowej (1772–1914) // Львів: місто – суспільство – культура. Львів, 2007. Т. 6: Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі / За редакцією Олени Аркуші, Мар’яна Мудрого [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск 2007]. С. 203–220.

⁸¹ *Estreicher S.* Znaczenie Krakowa dla życia narodowego polskiego w ciągu w. XIX // Kraków w XIX wieku. Kraków, 1932. Т. 1. S. 14–17.

аристократичних родин, а з особистісних характеристик А. Потоцького видно, що він увібрав у себе власне цю “критичну стриманість”. Саме завдяки залученню наукових сил краківський консерватизм вийшов далеко за межі аристократичного традиціоналізму, створив новочасну ідеологію, що гідно конкурувала з модерними суспільними рухами, виявив дивовижну для консервативних течій початку ХХ ст. політичну життєздатність.

Ідеологія, з якою краківські консерватори звернулися до польського суспільства, була окреслена як “школа політичного патріотизму”. Своїм першим завданням станьчики вважали не допустити освячення повстанської традиції, покінчити з конспіративними рухами, підготовкою безнадійних збройних виступів, обірвати “нитку шкідливого патріотизму”. Зусилля вони пропонували спрямувати на внутрішні перетворення в польському суспільстві, прищеплення йому дисципліни і поваги до влади. Для цього належало визнати, що суспільство не може йти за анархічними рухами “з низу”, а мусить бути керованим сильною верствою (“лише громадянин може виховати громадянина”), однак, з іншого боку, слід було покінчити і з “потворністю аристократичної демократії”. Станьчики закликали “шукати і знайти” умови існування народу під владою чужих держав; вони визнали не тільки необхідність, а й корисність компромісу з дійсністю, який тривалий час відкидався. Іншими словами, станьчики запропонували стати на шлях співпраці з урядами держав, у складі яких опинилися польські землі, взамін на забезпечення полякам умов для національного розвитку, розгортання “органічної праці”⁸². Така переорієнтація, затиснення політичних планів у вузькі галицькі мури, здійснена поколінням батьків А. Потоцького, не була психологічно простою: адже їхнє життя, родинна традиція, маєтки, плани були оперті на загальнопольський ґрунт.

Підставою “політичного патріотизму” станьчики вважали усвідомлення й подолання національних недоліків, що корінилися в історії. Формування краківської історичної школи пов’язане з іменами Валеріана Калінки і Юзефа Шуйського, які закликали відмовитися від історичних концепцій сліпого національного патріотизму. “Усім набридли, – стверджував В. Калінка, – апофеози минулого та історіографічні погляди, укладені ще до того, як факти пізнано й належно висвітлено”⁸³. Визначальною рисою краківської школи став фаховий пошук причин політичних невдач поляків у внутрішньому стані польського суспільства, що приводив дослідників до інтерпретації занепаду Речі Посполитої з вини поляків, через їх неповагу до права і влади. Минуле, твердив Ю. Шуйський, “говорить насамперед ту велику правду, що коли народ як держава впав, то з власної вини, якщо відродиться, то власною працею, власним розумом, власним

⁸² Koźmian S. Rzecz o roku 1863 // Koźmian S. Bezkarność. Wybór pism / Wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył B. Szlachta. Kraków, 2001. S. 132–226.

⁸³ Kalinka W. O dziejach Polski prof. M. Bobrzyńskiego // Kalinka W. Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim. Wybór pism / Wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył Włodzimierz Bernacki. Kraków, 2001. S. 233.

духом”⁸⁴. У 1869 р. Ю. Шуйський обійняв новоутворену кафедру польської історії Ягеллонського університету, що забезпечило йому визначальний вплив на формування історичної свідомості польської молоді в Галичині.

Ідеї краківського історичного середовища в доволі провокативній формі проголосив учень Ю. Шуйського, В. Калінки і Антонія Зигмунта Хельцеля – Міхал Бобжинський у роботі “Нарис історії Польщі” (“Dzieje Polski w zarysie”, 1879). Він рішуче виступив проти “декорації та моралізування” в історії, некритичного прославлення польських чеснот, неспроможного відповісти на питання, чому Польща втратила державність. “Так не пишеться історії”, – категорично заявив М. Бобжинський щодо патріотичної (“тенденційної”) версії польської минувшини найбільшого тогочасного авторитета Йоахима Лелевеля. “З історії занепаду, – стверджував краківський історик, – виносимо таку найважливішу науку. Ми впали тому, що вважали себе вищими від законів, які керують людством. Нам здавалося, що ми одні можемо існувати без того, до чого інші народи доходять кривавою працею”⁸⁵. Робота М. Бобжинського здобула широкий розголос у польських інтелектуальних колах, автори численних, здебільшого негативних рецензій звинуватили його в нав’язуванні суспільству “песимістичної” візії вітчизняної історії, проте сам факт публічного обговорення цих проблем засвідчив принципову готовність польської громадськості до перегляду ряду цінностей, які вважалися недоторканими.

Погляди станьчиків з площини ідеології стрімко перейшли в політику. Вони швидко здобули довіру Відня, що призвело до поступової втрати урядом дійового контролю над ситуацією в Галичині. Здебільшого саме їх висуванці обіймали найвищі посади в краю. Важливим елементом цього було відкрите пов’язання польської справи з інтересами австрійської держави. Потребу лояльності поляків до Австрії станьчики обґрунтовували не лише політичною доцільністю, а й ширшими історичними й геополітичними аргументами. Вони вважали Польщу природним лідером слов’янського світу, яка, не справившись зі своїм покликанням, відкрила Росії шлях до гноблення слов’янських народів. Під цим кутом зору, доводив Ю. Шуйський, Австрія перебрала роль Речі Посполитої, відстоюючи західні цінності перед загрозою з боку Росії⁸⁶. У 1870–1890-х роках у Галичині станьчики відігравали роль правлячої партії й фактично забезпечили перетворення краю в польську автономію.

⁸⁴ *Szujski J.* Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej // *Stańczycy*. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / Wybór tekstów, przedmowa i przypisy Marcin Król. Warszawa, 1982. S. 57.

⁸⁵ *Bobrzyński M.* Dzieje Polski w zarysie / Opracowali i wstępem poprzedzili M. H. Serejski i A. F. Grabski. Warszawa, 1987; *Łazuga W.* Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty. Toruń, 2005. S. 21–58.

⁸⁶ *Szujski J.* Kilka prawd z dziejów naszych. Ku rozważeniu w chwili obecnej // *Stańczycy*. Antologia... S. 56–72.

Позиція краківських консерваторів щодо українського питання базувалася на історичних дослідженнях Ю. Шуйського і М. Бобжинського, які вказували на негативну в польській історії роль приєднання литовсько-руських земель, що нібито розпорошило по безкрайніх східних просторах необхідну для польського розвитку енергію, відкинуло Польщу на кілька століть назад. Ставлячи під сумнів унійний ідеал, ця концепція відкривала можливість для розмежування українців і поляків у майбутньому, утверджувала розуміння, що заради їх насильного втримання не варто жертвувати необхідні для польського розвитку зусилля, передбачала пошук порозуміння на основі тверезого розрахунку. Краківські консерватори засуджували розпалювання міжнаціональної ворожнечі, стверджуючи, що прищеплення шовінізму руйнуватиме насамперед польське суспільство. До компромісів з українцями їх штовхав статус “партії влади” і відповідальність за збереження спокою та територіальної цілісності провінції. В українському русі вони послідовно підтримували українофільську орієнтацію на протигагу русофілам і стверджували, що українці й поляки є природними союзниками у протистоянні з Росією.

Однак стверджуючи, що поляки не зможуть управляти “Руссю” всупереч волі більшості її населення, краківські консерватори так само категорично відкидали претензії українців самостійно керувати Східною Галичиною. Попри те, що краківські консерватори стояли біля витоків усіх спроб міжнаціональних угод у провінції, в українських політичних осередках вони не користувалися довірою, навпаки, ототожнювалися з несправедливими щодо українців “польськими урядами”. Головна причина цього лежала в невизнанні краківськими консерваторами українського народу навіть як потенційно рівного польському, наголошенні на його відсталості, руйнівних тенденціях тощо. Обґрунтуванням цього стала теза про “політичні” й “неполітичні” народи, згідно з якою рівноправність вважалася несправедливою, бо змушувала сильніших опускатися на нижчий рівень. Така позиція утверджувала право поляків управляти Галичиною невизначено довго.

Краківські консерватори завжди підкреслювали, що їх консерватизм має творчий характер і насправді прагне назрілих суспільних реформ. Однак ці заяви розбивалися, на перший погляд, через позицію східногалицьких консерваторів (подоляків), що не бажали порушувати патріархальні стосунки на своїх теренах, а насправді ще й через те, що краківські консерватори не так уже й послідовно та наполегливо, як на словах, прагнули реалізувати реформи, воліли відкладати їх “на завтра”. На зламі XIX–XX ст. краківські консерватори переживали серйозні внутрішні труднощі. Психологічним підґрунтям цього був факт, що консерватизм, сягнувши вершин влади й могутності, історично ставав безперспективним. Гасла демократії, рівності, права більшості захоплювали широкі верстви населення, підривали засади консервативного світогляду, ставили під сумнів базову вартість консерватизму – право “історичної верстви” (в умовах польської “неволі” – так

званого “морального уряду”) управляти суспільством. Хоча “історична верства” теоретично не ототожнювалася зі шляхтою, була духовною категорією, носієм зв’язку між історичною традицією і сучасним політичним розумом, встати в один ряд із польською аристократією на практиці вдавалося тільки одиницям⁸⁷.

Політичний світогляд станьчиків, що сформувався в 1860-х роках як завершений і системний, під тиском реальності розпадався на непослідовні, інколи навіть взаємосуперечливі елементи. Зростаюче число управлінських портфелів сформувало новий тип польського патріота – австрійського державного діяча, змушеного поєднувати австрійські й польські інтереси; влада заплутувала станьчиків у багатоступеневій системі міркувань і лояльностей. Національні й державні інтереси нерідко конфронтували між собою, породжуючи в душах чиновників складні психологічні дилеми. Відень вимагав від чиновників відданості державній службі й винятково австрійського патріотизму та неохоче споглядав на їх громадську активність. Тому “типом австрійського урядника був чоловік освічений, який, поза адмініструванням і товариським життям, не брав участі ні в чому. Цей тип названо “защеплений на всі гудзики”. Не можна було зрозуміти, що він думає й відчуває”. З іншого боку, саме чиновницька верства, маючи повноваження й будучи посередником між владою і суспільством, щоденною рутинною працею, позицією в розв’язанні питань з урахуванням національних інтересів, творила підґрунтя для суспільно-політичних рухів⁸⁸.

Наслідком внутрішньої кризи краківського консерватизму, а також невдачі чергової спроби українсько-польського порозуміння 1890 року (так званої “нові ери”) стало тимчасове відтиснення станьчиків від влади в Галичині. У 1898 р. галицьким намісником був призначений представник східногалицьких консерваторів Леон Пінінський. Однак результатом зосередження влади в руках східногалицьких консерваторів стало подальше загострення політичної ситуації в Галичині, зокрема й польсько-українських відносин, що викликало невдоволення Відня. З перших років ХХ ст. роль головного опонента краківських консерваторів, замість подоляків і лівих рухів, перебрали польські націонал-демократи, які скерували вістря критики саме проти “станьчиківських урядів”, звинувачували краківських консерваторів у браку польського патріотизму, прищепленні австрійського сервілізму, жертвуванні польськими інтересами на користь українців тощо⁸⁹.

⁸⁷ *Król M.* Przedmowa // *Stańczycy. Antologia...* S. 20–21.

⁸⁸ *Spiss T.* Ze wspomnień c. k. urzędnika politycznego. Rzeszów, 1936. S. 8–12.

⁸⁹ Докладніше про краківський консерватизм див.: *Król M.* Konserwatyści a niepodległość. *Studia nad polską myślą konserwatywną XIX wieku.* Warszawa, 1985; *Jaskólski M.* Kaduceus Polski. *Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934.* Warszawa; Kraków, 1991; *Szlachta B.* Z dziejów polskiego konserwatyzmu. Kraków, 2000; *Lazuga W.* Michał Bobrzyński. *Myśl historyczna a działalność polityczna.* Warszawa, 1982; *Булахтин М. А.* Между политикой и моралью: краковские консерваторы в начале ХХ века. Пермь, 2006; *Аркуша О.* Краківський консерватизм та проблема українсько-польських взаємин у Галичині на початку ХХ століття // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* Львів, 2008. Т. ССLVI: *Праці Історично-філософської секції / Редактор тому Олег Купчинський.* С. 282–315.

Від початків політичної кар'єри А. Потоцького в Галичині можна простежувати й окремі його підходи до українського питання. Із родинного середовища А. Потоцький виніс традиційне для певних кіл польської аристократії замилювання Україною. А. Потоцький доволі часто відвідував Наддніпрянщину, де мав маєтки, у господарських справах, однак його повідомлення до матері обмежувалися описом шляхетських дворів, родинного життя родичів і знайомих, крізь призму яких він вочевидь і дивився на цей регіон. А. Потоцький, щоправда, пройшов краківську політичну школу, однак її засади були відкориговані за кордоном у напрямі більшої схильності до теоретичних політичних комбінацій, що виправдовували себе в дипломатії, але не завжди адекватно співдіяли з реальним життям. Певну роль у системі міркувань А. Потоцького мусила відігравати родинна генеалогія, одна з гілок якої вела до вищих шаблів російської аристократії. Можна також припустити, що перебування в Парижі утвердило у свідомості А. Потоцького певний традиційний для французької політики пієтет до Росії. Останні два чинники згодом сприяли його схильності до компромісів з галицькими русофілами, що йшла урозріз із ідеологією та політикою краківських консерваторів. До обіймання посади маршалка А. Потоцький мав незначний особистий досвід спілкування з українськими політиками й населенням – далися взнаки його тривале перебування поза Галичиною на дипломатичній службі, проживання у Кракові та Кжешовіцах, віддалено від безпосередніх контактів з українським населенням. Українські політики також, за висловом “Діла”, “не знали добре сего панка”⁹⁰ і сприймали його передусім крізь призму прізвища. “Русскій народъ въ общемъ, а русское население въ Галичинѣ въ особенности, перебыли уже цѣлыи поколѣнья Потоцкихъ, – стверджував “Галичанин”. – Козаки Хмельницкого знались съ ними такъ близко, що отдавали ихъ в окупъ татарамъ”⁹¹.

Чи не першим публічним виступом А. Потоцького в українській справі стала його промова в Галицькому сеймі 8 липня 1901 р., коли він як генеральний референт бюджету підсумовував виступи попередників. Серед останніх була й заява Олександра Барвінського про “сецесію” (демонстративне складання мандатів) українських сеймових депутатів. “Сецесія” символізувала повний розрив українців із політикою “нової ери”, була відповіддю на загострення антиукраїнського курсу польських правлячих кіл за намісника Л. Пінінського і новою спробою українських політиків започаткувати ефективну тактику боротьби за владу в Галичині. Формальними приводами до “сецесії” стало відкинення Галицьким сеймом пропозиції про заснування української гімназії у Станіславові, а також схвалення законопроекту “про рентові оселі”, який відкривав шлях для колонізації Східної Галичини польськими селянами. Цим кроком українські політики мали намір продемонструвати свій остаточний розрив

⁹⁰ Смерть Русинамъ! // Дѣло. Львів, 1901. Ч. 145. 30 червня (13 липня).

⁹¹ Новый красвый маршалъ // Галичанинъ. 1901. Ч. 194. 30 августа (12 сентября).

з угодовою політикою. “Сецесія” не була винаходом українців, у цей час її практикували в багатьох крайових сеймах Австрії, де спроби міжнаціональних угод виявилися безрезультатними. Та все ж “сецесія” вважалась одним із крайніх засобів парламентської боротьби, і польські політики, попри спроби переконати самих себе в марності кроку українців, були цим фактом засмучені. Адже в очах Відня позиція “законно” обраних представників мала велике значення⁹².

Дії українців А. Потоцький назвав “дисонансом у гармонії”. Під останньою він розумів роботу Галицького сейму останніх шести років, що нібито відзначалась якимось особливим порозумінням і позитивною працею. Він наголосив на історичній традиції Польщі (“народ, історія якого міститься у трьох словах: Польща, Русь і Литва, народ, особливим достоїнством якого було те, що інші народи він не завойовував силою зброї, а приймав їх як братів і як з братами жив”) і принциповій неможливості для поляків будь-коли гнобити інший народ; особливо підкреслив, що в серці кожного поляка від народження є симпатія до “руської народності” (“можливо, старі спогади пригадують спільні успіхи й болі”, “для кожного з нас навіть звучання руської мови приємне”). Він наголосив, якою болісною для поляків є антипольська налаштованість українського руху (“І коли ми з тією симпатією звертаємося до братів, що живуть у цьому краю, не раз зустрічаємося – не хочу узагальнювати, однак мушу казати – просто з певною ненавистю”). Підсумовуючи А. Потоцький закликав українців не вимагати нічого від поляків силою, натомість спробувати “дійти до їх серця”. Найменш вдалою частиною його промови був натяк на зумовленість дій українських депутатів впливами Росії (“можливо, в тих виявах ненависті певну роль також відіграє близькість великої імперії, яка достатньо близька й велика, аби відчувати її вплив, а водночас достатньо віддалена, аби забути, яким чином обходяться в тій державі з іншими народами”)⁹³.

Такий закид не мав жодної підстави, особливо з огляду на те, що в тогочасному українському сеймовому представництві взагалі не було русофілів (українське сеймове представництво, сформоване в результаті “баденівських” виборів 1895 року, у більшості складалося з так званих “новокурсників” – прихильників продовження новоерівського курсу на українсько-польське порозуміння та послідовних критиків русофільської орієнтації в українському русі). Промова засвідчила, що на той час А. Потоцький мав доволі еkleктичні уявлення про українське питання, які поєднували тезу краківських консерваторів про потребу угоди з українцями, уявлення східногалицьких консерваторів про цивілізаційну місію Польщі на Сході й нерозривну єдність польського та українського народів,

⁹² Докладніше див.: *Аркуша О.* Вибори до Галицького сейму 1901 року: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2003. Вип. 38. С. 171–218.

⁹³ *Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego ... z roku 1900/1901.* [Lwów, 1901]. S. 890; *Przemówienie generalnego sprawozdawcy przy rozprawie nad budżetem krajowym na r. 1901, wygłoszone dnia 8 lipca 1901 // Mowy sejmowe s. p. Andrzeja hr. Potockiego.* S. 76–83.

а також тезу про москвофільські симпатії в українському русі, якою польські політики в Галичині в другій половині XIX ст. традиційно послуговувалися для представлення українців у Відні ворогами держави й обмеження їх конституційних прав у Галичині. Однак на початку XX ст. ця теза втратила попередній зміст, польські політичні сили – кожна зі своїх причин – відмовлялися її повторювати, тому з уст А. Потоцького вона пролунала вкрай недоречно. Останні слова виступу А. Потоцького викликали обурення українофільської преси. “Діло” відреагувало на них обширним коментарем під промовистим заголовком “Смерть Русинам!”. Коментар був переповнений гострими закидами в бік А. Потоцького, що межували з брутальністю. У статті стверджувалося:

Гр. Потоцкій, выговорюючи наведены слова знавъ, що безлично бреше. Вѣнь знавъ, що мѣжь тѣми послами, котры выйшли зъ соймовои салѣ, нема нѣ одного такого, до которого мали бы прыступъ “вплыви сусѣдной державы”. Вѣнь знавъ се дуже добре, а мимо того всѣмъ соймовымъ представителямъ руского народа кинувъ въ лице закидъ москвофільства. Постуляты рускихъ послѣвъ, жаданя руского народа гр. Андрѣй Потоцкій, десигнованный маршаломъ красвымъ называсе москвофільствомъ. [...]

Андрѣй Потоцкій, опираючи ся на тѣмъ, що голось руского посла, руского народа то небезпечный для державы “вплывъ сусѣдной державы” бувъ бы старавъ ся зъ безвзглядною брутальностью здавити сей голось. Вѣнь и его кліка вже вѣдь довшого часу облизували ся ждучи з нетерплячкою на хвилю, коли будуть могли выступити цѣлкомъ отверто зъ гасломъ: “Смерть Русинамъ, бо се Москалѣ, бо се вороги краю, державы и династїи!”⁹⁴

Тогочасна публіцистика українофільського напряму була надзвичайно чуливою на виступи польських політиків щодо українського питання. Її коментарі нерідко грішили необ’єктивністю і перекрученням змісту сказаного. Почасти ця тенденція впливала із загальної напруги в міжнаціональних відносинах, а почасти була свідомою акцією, спрямованою на те, щоб викликати обурення української громадськості, мобілізувати її на захист своїх національних прав. Вищенаведені характеристики “Діла” започаткували створення в українській публіцистиці і громадській думці вкрай негативного образу Анджея Потоцького. Такі жорсткі характеристики – згідно з логікою: А. Потоцький є польським магнатом і станьчиком, отже є ворогом українців – були передчасними, насамперед з огляду на те, що сам А. Потоцький у той момент ще не мав ані чітких уявлень про українське питання, ані програми дій щодо нього. Навіть через два роки, вже після того, як А. Потоцький попрацював маршалком Галицького сейму, те ж “Діло” стверджувало, що він ще не виявив своїх поглядів на українську проблему⁹⁵. Потрібно враховувати також той факт, що вкрай мало українців мали доступ (і то епізодичний) до світу польської аристократії, де

⁹⁴ Смерть Русинамъ! // Дѣло. 1901. Ч. 145. 30 червня (13 липня).

⁹⁵ Зміна намісника // Діло. 1903. Ч. 117–118. 29 мая (11 червня). Додаток.

обертався А. Потоцький – з вишуканими прийомами й полюваннями, виїздами на кращі європейські курорти й доступом до королівських дворів. Саме там вирішувалося чимало політичних питань, а також зав'язувалися знайомства, які згодом використовувалися в політичних цілях. Будучи закритим і незрозумілим, цей світ породжував серед українських політиків неприйняття та обурення.

Маршалок Галицького сейму

Після конституційних і децентралізаторських перетворень австрійські органи влади у провінціях будувалися на засаді дуалізму, тобто поділу гілок влади на виконавчу вертикаль і органи самоврядування, які формувалися шляхом виборів до представницьких установ. Поряд зі строго підпорядкованою цісареві та центральному уряду вертикаллю виконавчої влади, центром якої на рівні провінцій були намісництва (на рівні повітів – староства), діяли представницько-законодавчі органи – крайові сейми (а у повітах представницькі органи – повітові ради). Такий дуалізм, з одного боку, створив підґрунтя для формування громіздкої й часто неефективної бюрократичної системи, а з іншого – надійно захищав австрійські державні інтереси завдяки механізму противаг, що запобігав надмірній концентрації влади та повноважень в якомусь одному центрі.

Понад півстоліття символом Галицької автономії та, за влучним висловом польського дослідника Станіслава Гродзиського⁹⁶, “вісню історії Галичини і ключем до розуміння її становища в межах Габсбурзької монархії” був утворений у 1861 р. Галицький крайовий сейм. Галицька громадськість незмінно виявляла інтерес до подій у сеймі та навколо нього, а під час сеймових сесій і виборчих кампаній публікації на цю тему містилися на перших шпальтах галицьких часописів. З роками боротьба за сеймові мандати ставала дедалі гострішою, а політична роль сейму посилювалася. Це пояснювалося тенденціями розвитку Габсбурзької монархії, які полягали у зміцненні національних рухів і перенесенні центру розв'язання проблем з Відня у провінції. На законодавчому рівні крайові сейми не були визначені як органи нижчі чи менш значущі порівняно з австрійським парламентом, однак на практиці його законодавча діяльність створювала так звані “рамки” (орієнтири) для провінційних представництв. Компетенція Галицького сейму визначалась як співучасть у законодавчій владі, що включало: формування бюджету, рішення в аграрному секторі, фінансування громадських будівель і добродійних закладів, розпорядження у межах загальнодержавних законів щодо громадських справ, релігії, шкільництва, утримання війська, спеціально доручені справи. Для введення закону в дію необхідною була санкція цісаря. Політичні питання не належали до компетенції провінційних парламентів, однак у Галицькому сеймі обговорювалися всі такі актуальні проблеми. Формувався сейм на куріальній основі, що забезпечувала

⁹⁶ *Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski... 1993. T. 1. S. 10.*

більшість польським консерваторам. Українці, котрі за виборчим законодавством могли здобути близько третини зі 150 сеймових мандатів, на практиці були обмежені представництвом 10–15 осіб. Куріальна система на початок ХХ ст. була вже застарілою, а гасло запровадження прямого, загального й рівного виборчого права належало до ключових вимог демократичних рухів.

Роботою сейму керував крайовий маршалок. Він відкривав і закривав засідання, головував на них, визначав порядок розгляду питань, надавав слово. Крайовий маршалок був другою за значущістю політичною фігурою у краю після намісника. За свою роботу він отримував 6 000 золотих ринських на рік і додатково 4 000 золотих ринських на представницькі функції. Посаду маршалка обіймали винятково представники польської аристократії, натомість українцям (зазвичай греко-католицьким митрополитам) діставалася почесна, але маловпливова посада віце-маршалка. Право призначати маршалка і віце-маршалка належало цісареві. Маршалок також керував роботою Крайового віділу – виконавчого органу сейму, який був другим за значенням після намісництва центром влади у провінції. Крайовий віділ складався з шести членів, кожний з яких мав свого заступника; маршалок входив до його складу як сьомий член. Національне представництво при комплектуванні Крайового віділу не враховувалося, однак зазвичай українцями були один член й один заступник. Члени Крайового віділу працювали на постійній основі протягом каденції сейму, мусили постійно проживати в цей час у Львові й отримували грошову винагороду та не могли в цей час обіймати іншу оплачувану посаду. Віділ займався організацією роботи сейму. На зламі 1870–1880-х років було споруджено імпозантну будівлю Галицького сейму, що не поступалася приміщенням європейських парламентів. У будівлі, виконаній з таким розмахом, аби символізувати Галицьку автономію, відбувалися засідання сейму, а також розмістилися численні бюро й канцелярії віділу. Крім організаційних, Крайовий віділ мав ще ряд важливих функцій: вивчення документації для представлення сейму на затвердження результатів виборів, представлення сеймових ухвал на затвердження цісареві, контроль за виконанням ухваленого сеймом провінційного бюджету, нагляд над низкою фондів та інституцій, управління майном, ведення поточних справ, нагляд над виконанням ухвал сейму, підготовка законопроектів та інших питань, що виносилися на його розгляд⁹⁷.

⁹⁷ Докладніше див.: Ibid. Т. 1–2; *Аркуша О.* Парламентська традиція галицьких українців у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2000. Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиція. С. 68–91; *Її ж.* Політика польських клубів Галицького сейму щодо українського питання (кінець ХІХ – початок ХХ століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2000. Вип. 7: Збірник на пошану професора Юрія Сливки. С. 191–220; *Arkusza O.* Ukraińskie przedstawicielstwo w sejmie galicyjskim // Ukraińskie tradycje parlamentarne XIX–XX wiek / Pod redakcją Jarosława Mokłaka. Kraków, 2006. S. 13–57.

Подібно до намісництва, Крайовий виділ мав ряд підрозділів, причому функції деяких з них перехресчувалися з компетенцією департаментів намісництва⁹⁸. Між Галицьким намісництвом і Крайовим виділом йшло змагання за якомога більші повноваження. Виділ називали “штабом з канцелярією, але без армії”, оскільки він не мав виконавчої вертикалі на місцях, а найменші натяки на її створення викликали в суспільстві обурення через примноження лав бюрократії. Обговорювалися проекти об’єднання Крайового виділу з намісництвом у єдиний адміністративний апарат, однак польські політики погоджувалися на це тільки за умови визнання намісника підзвітним сеймові⁹⁹. Досягнення вищості автономічної влади над урядовою було ключовою вимогою польських політиків у Галичині, однак не відповідало прагненням Відня та викликало застереження українців. Польська сеймова більшість домоглася щорічних звітів намісника, однак не змогла зробити його відповідальним перед собою. Водночас діяв принцип “політичної” або ж “моральної” відповідальності намісника перед польською сеймовою більшістю.

З кінця XIX ст. в Галичині під впливом невдачі “нової ери”, а також об’єктивних процесів загострення міжнаціональних відносин і радикалізації українського руху, намітилася стійка тенденція до усунення від керівних посад прихильників польсько-українського порозуміння¹⁰⁰. Серед польських політиків також точилися дискусії щодо доцільності підтримувати саме українофільський напрям, який нарощував політичні вимоги, радикалізувався й посилював антипольську спрямованість. Частина польських діячів, до яких належав і галицький намісник Л. Пінінський, схилилася до надання переваги русофілам як консервативнішому, поміркованішому і слабшому угрупованню. У такій ситуації в серпні 1901 р. посаду маршалка звільнив С. Бадені, що мав стійку репутацію проукраїнського політика. Його відставка мала ряд причин, однак ключову роль відіграли непорозуміння (частково особистого характеру¹⁰¹) з намісником Л. Пінінським, у тому числі й з українського питання.

Громадська думка краю була одностайною в тому, що відставка С. Бадені не була пов’язана з його помилками, недоліками чи непопулярністю в Галичині, а випливала із закулісних політичних комбінацій. “Gazeta Narodowa” стверджувала, що в цей час “весь сейм бажав, аби він залишився”¹⁰², хоча цей

⁹⁸ Персональний склад апарату Крайового виділу на початок XX ст. див.: Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem na rok 1900. Lwów, 1900. S. 281–284. У наступні роки чисельність чиновників Крайового виділу швидко зростала.

⁹⁹ *Studnicki W.* Wyodrębnienie Galicyi. Lwów, 1901. S. 78.

¹⁰⁰ Докладніше див.: *Аркуша О.* Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство “Руська громада” // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка / Упорядник Олексій Сухий. Львів, 2004. С. 63–99.

¹⁰¹ *Chłędowski K.* Pamiętniki. T. 2: Wiedeń (1881–1901). S. 339–340.

¹⁰² Hr Stanisław Badeni marszałkiem kraju // *Gazeta Narodowa*. 1903. Nr 148. 2 lipca.

найближчий до Л. Пінінського орган східногалицьких консерваторів постійно наголошував на своїх розбіжностях з С. Бадені саме в українському питанні. Дещо іншу позицію зайняв орган західногалицьких консерваторів “Czas”, який визнав чималі заслуги С. Бадені, але закинув йому брак сміливості й рішучості в проведенні необхідних для краю реформ і надмірний консерватизм¹⁰³. Головним змістом подібних коментарів “Czasu” була підготовка громадської думки до сприйняття особи наступника С. Бадені, яким в очах станьчиків уже тоді був А. Потоцький. Усе ж саме він у західногалицькому консервативному середовищі, хоча С. Бадені політично також був пов’язаний із цими колами, більшою мірою вважався “своїм”.

По-різному оцінили діяльність С. Бадені політичні сили українофільського й русофільського напрямів. О. Барвінський, який підтримував з экс-маршалком тісні стосунки й неодноразово користувався його допомогою, ще напередодні відставки звертався до митрополита Андрея Шептицького з проханням посприяти, аби українські діячі не ускладнювали й без того критичної ситуації, бо “такого маршалка Русини небудуть мати, наколиб він опустив се становище”¹⁰⁴. Навіть “Діло”, коментуючи відставку С. Бадені, зробило унікальне для себе визнання, що маршалок щодо українців “старався бути справедливим”¹⁰⁵. Натомість русофільський “Галичанин” оцінив діяльність С. Бадені негативно¹⁰⁶, керуючись насамперед тим міркуванням, що С. Бадені підтримував українофілів і вважав русофільські тенденції в українському русі небезпечними.

Черговою ланкою в ланцюгу цих подій стала майже одночасна (у вересні 1901 р.) відставка з посади віце-президента Крайової шкільної ради одного з лідерів краківських консерваторів – М. Бобжинського. Він і С. Бадені були “сердечними приятелями ще зі шкільної лави”. За визнанням М. Бобжинського, “єднала нас спільність переконань, як у руській справі, так і в понятті консерватизму та його завдання. [...] Ми постійно стикалися у праці, ґрунтовно обговорювали кожну справу, я нічого не робив без його поради і згоди, він підтримував мене в найважчі хвилини”¹⁰⁷. Свідченням того, що українське питання відіграло не останню роль у розбіжностях між двома групами польських консервативних політиків у Галичині, став виступ М. Бобжинського під час виборчої кампанії 1901 року до Галицького сейму у Кракові. Тоді він різко розкритикував лінію Л. Пінінського в українському питанні, особливо його спроби загравати з русофілами, що зводили нанівець попередній курс крайової влади:

¹⁰³ Czas. 1901. Nr 233. 10 października.

¹⁰⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 358 (Андрей Шептицький), оп. 1, спр. 214, арк. 5 (лист О. Барвінського до А. Шептицького, Тернопіль, 19 липня 1901 р.).

¹⁰⁵ Уступлене гр. Станислава Баденього // Дїло. 1901. Ч. 185. 18 (31) серпня; 3 нагоди уступлення маршалка гр. Бадені // Там само.

¹⁰⁶ Уступленіє графа С. Бадени // Галичанинъ. 1901. Ч. 186 и 187. 22 августа (4 сентября). Приложение.

¹⁰⁷ *Bobrzyński M. Z moich pamiętników / Przygotował do druku, wstępem i przypisami opatrzył Adam Galos. Wrocław; Kraków, 1957. S. 268–269.*

Історія наша вчить нас, якою помилкою була засаднича зміна політики щодо русинів з перескакуванням із однієї крайнощі в іншу під впливом хвилимих подій. Ми не можемо знову повторювати цієї помилки, навіть якби русини давали нам для цього більше приводів. Їх національний напрям ми повинні підтримувати з переконання, що він у своїх подальших консеквенціях корисний для краю і держави¹⁰⁸.

В обговоренні кандидатури наступника С. Бадені на посаді крайового маршалка фігурувало декілька прізвищ. У таких випадках австрійський уряд проводив консультації з найвпливовішими польськими політиками в Галичині і з представниками Польського кола в австрійському парламенті. Л. Пінінський протегував на посаду маршалка Анджея Любомирського, сподіваючись, що той буде продовжувати його політику підтримки русофілів. Газета “Галичанин” ствердила, що “сей виборъ былъ бы по многимъ причинамъ найсчастливѣйшій”¹⁰⁹. А. Любомирського нібито підтримував австрійський прем’єр Ернест Кербер¹¹⁰. Станьчики пропонували А. Потоцького або ж Антонія Водзіцького¹¹¹. С. Бадені, запрошений на консультації до Відня, назвав бажаним для себе наступником колишнього галицького намісника Євстахія Сангушка, однак він рішуче відмовився. Розглядалася також кандидатура одного з найвпливовіших східногалицьких консерваторів Давида Абрагамовича¹¹². Проте, треба думати, Відень ніколи не погодився б на одночасне зосередження двох найвищих посад у Галичині в руках східногалицьких консерваторів, що з метою підкреслення своїх відцентрових прагнень називали себе “автономістами” й нарощували конфронтацію в стосунках з українцями. Тому кандидатура краківських консерваторів, яка б зрівноважувала політику намісника-подоляка, мала значно більші шанси.

Консультації з Анджеєм Потоцьким розпочалися ще влітку 1901 р. У вересні цього ж року в листі до матері він писав:

Декілька тижнів тому сказав мені намісник, що хоче, як я вже розповідав мамі, пропонувати мене на маршалка. Застерігся, що говорить зі мною тільки приватно і робить це без жодного зобов’язання. Я відповів йому, що дуже прошу у випадку, якби цей проект мав офіційне значення, завчасно мене попередити, аби я міг розглянутися, чи зможу прийняти. Я сказав йому, що мені розходить, як влаштується мама, чи якась із сестер буде постійно при мамі і чи зможу я щодва тижні приїжджати до Кракова, аби провести з мамою принаймні два дні. Пообіцяв мені завчасно звернутися офіційно. Тим часом він того не зробив, і я не почувуюся

¹⁰⁸ Posłowie z ziemi krakowskiej. (Mowa prof. Michała Bobrzyńskiego) // Czas. 1901. Nr 213. 17 września. Також див.: *Lazuga W. Michał Bobrzyński...* Warszawa, 1982. S. 104–107.

¹⁰⁹ Уступленіє графа С. Бадені // Галичанинъ. 1901. Ч. 186 и 187. 22 августа (4 сентября). Приложение.

¹¹⁰ Новый краевый маршалъ // Галичанинъ. 1901. Ч. 207. 16 (29) сентября.

¹¹¹ Уступленіє графа С. Бадені // Галичанинъ. 1901. Ч. 186 и 187. 22 августа (4 сентября). Приложение.

¹¹² Въ дѣлѣ будущего краевого маршала // Галичанинъ. 1901. Ч. 190. 25 августа (7 сентября).

щодо нього зобов'язаним. Натомість з боку, але з доброго джерела, я отримав звістку, що моя номінація маршалком уже вирішена і за кілька днів має бути підписана. Якщо це правда, то мене дуже дивує, що мене ніхто не спитав рішуче, чи я прийму...¹¹³

25 вересня 1901 р. “Gazeta Narodowa” поінформувала читачів, що призначення Анджея Потоцького маршалком Галицького сейму практично вирішене й невдовзі буде обнародоване¹¹⁴. Неприхильні до А. Потоцького “Kurjer Lwowski” і “Галичанин” злосливо закидали йому використання задля цієї номінації своїх зв'язків при цісарському дворі. Нібито А. Потоцький у час остаточного вирішення питання, покинув з'їзд промисловців у Кракові, на якому головував, і приєднався до полювання при цісарському дворі, де домогся протекції для своєї кандидатури від архієпископа Оттона¹¹⁵. Однак наведений вище фрагмент листа дає підстави піддати сумніву цю інформацію: А. Потоцький погодився обійняти посаду крайового маршалка після серйозних вагань, які, зрештою, чітко простежувалися в його перших публічних заявах на новій посаді. Цю тезу підтверджував і С. Тарновський: “Маршалком ставав охоче. Почувався в силі, знав, що повагу вже собі здобув, і справедливо розраховував на себе, що дасть собі раду і з працею, і з труднощами. Була в тому й жертва: стара мати в останні роки мала залишитися без нього, хоча він був усією радістю, сонцем її життя, але ту жертву понесли обоє без вагання, бо вважали її потрібною, корисною”¹¹⁶.

Звістку про призначення Анджея Потоцького галицьким маршалком більшість політичних сил у Галичині прийняли відверто негативно. Демократичні угруповання не сприймали наскрізь аристократичного стилю життя А. Потоцького, східногалицьких консерваторів турбувала його необізнаність з українським питанням і прогнозовані помилки в цій сфері. Відкрито на боці А. Потоцького виступили тільки краківські консерватори. “Czas” наголосив, що покладає на нового маршалка надії щодо реалізації численних назрілих реформ. Запорукою цього часопис вважав “працьовитість і шляхетний характер”, “добру волю, палку любов до рідної справи, велику енергію й небуденні здібності нового маршалка”¹¹⁷. Натомість коментарі “Gazety Narodowej” були просякнуті недовірою, що межувала з ворожістю. Часопис наголошував, що А. Потоцькому доведеться дуже серйозно попрацювати, щоб належно виконувати свої обов'язки й, зокрема, демонструвати обізнаність зі стосунками в Східній Галичині. “Gazeta Narodowa” окреслювала настрої громадськості краю щодо призначення А. Потоцького як “мовчазне, недовірливе вичікування”. “Його холодний і тверезий розум, – стверджував часопис, – без сумніву не піддається омані щодо

¹¹³ АРКр., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 327–332 (лист А. Потоцького до матері К. Потоцької, вересень 1901 р.).

¹¹⁴ Sprawa marszałkowska // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 267. 26 września.

¹¹⁵ Новый краевый маршалъ // Галичанинъ. 1901. Ч. 207. 16 (29) сентября.

¹¹⁶ Tarnowski S. Andrzej Potocki... S. 12–13.

¹¹⁷ Czas. 1901. Nr 233. 10 października.

налаштування громадської думки краю до нього. Він знає, що зустрічається з недовірою широких кіл – знає, що популярним принаймні не є”¹¹⁸. Негативно зустріли звістку про призначення А. Потоцького орган ліберал-демократів “Nowa Reforma”, людовців – “Kurjer Lwowski”, соціалістів – “Naprząd”.

Різно неприємливо відреагувала на номінацію А. Потоцького українська преса. Газета “Діло” назвала призначення “небувалою доси провокацією Русинів”, свідченням, що правлячі сфери Австрії вирішили “перейти надъ симъ народомъ до порядку дневного”. Часопис стверджував:

Русины повинны знати, що спеціальною цѣлюю тыхъ кругівъ и тыхъ чинниківъ, котры высунули кандидатуру Потоцкого, було дати поличника Русинамъ.

Графъ Андрей Потоцкій є явнымъ ворогомъ всего, що руске; рускы змаганя, поступки представителѣвъ руского народа суть у него результатомъ впливівъ “сусѣднои державы”. [...] Неувзгляднюване истнованя Русинівъ, безвзглядне нищене сего народу – то програма сего кандидата гакастистичныхъ дневниківъ [...].

Коментарі “Діла” не виходили поза межі висловлених раніше претензій до А. Потоцького, єдиною підставою яких була частина його виступу після “сецесії” українських депутатів Галицького сейму. Впадає у вічі те, що вістря критики найвпливовішого українського часопису спрямовувалося проти “станьчиківської камарильї” – саме в той час, коли лідери станьчиків критикували курс Л. Пінінського на підтримку русофілів. Водночас дописувачі “Діла” апелювали власне до “подільського” намісника, аби той не допустив призначення А. Потоцького крайовим маршалком¹¹⁹. Під цим кутом зору значно логічнішою виглядала критика русофілів, які охарактеризували А. Потоцького як “олицетвореніє польского станчикова”¹²⁰, представника партії, що “старається подавити русскую національную жизнь или свести ю на тѣ безпутія, о якихъ недавно повѣдалъ д-р М. Бобжинскій”¹²¹. Русофіли також використали номінацію А. Потоцького для звинувачень польських демократичних сил у згуртуванні з польськими консерваторами за національним принципом і розбитті антиконсервативної опозиції у краю, що нібито зводило нанівець демократичні завоювання останніх років¹²². Українські депутати й польські соціалісти навіть подали в Державній Раді запит (інтерпеляцію), в якому звинуватили А. Потоцького в несплаті податків до державної скарбниці в особливо великих розмірах¹²³.

¹¹⁸ Przystyły marszałek krajowy // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 277. 6 października.

¹¹⁹ Провокація руского народу // Дѣло. 1901. Ч. 200. 5 (18) вересня.

¹²⁰ Новый краевый маршалъ // Галичанинъ. 1901. Ч. 194. 30 августа (12 сентября).

¹²¹ Новый краевый маршалъ // Галичанинъ. 1901. Ч. 207. 16 (29) сентября.

¹²² Новый краевый маршалъ // Галичанинъ. 1901. Ч. 194. 30 августа (12 сентября).

¹²³ Податковая мораль гр. Андрея Потоцкого и д-ра Витольда Кобытовского // Галичанинъ. 1901. Ч. 236. 20 октября (2 ноября).

Оголошення про призначення А. Потоцького маршалком Галицького сейму було опубліковане в ранковому випуску віденського часопису “Wiener Zeitung” 10 жовтня 1901 р. Відразу після цього С. Бадені попрощався з чиновниками Крайового виділу¹²⁴. А. Потоцький після оголошення номінації відбув до Відня, аби подякувати цісареві за призначення¹²⁵. 12 жовтня 1901 р. А. Потоцький в урочистій обстановці обійняв посаду крайового маршалка (фото 10). Спершу

Фото 10: Анжей Потоцький – маршалок Галицького сейму.
З книги: Korusiewicz A. W. *Cesarski i królewski namiestnik...* S. 98.

А. Потоцький поїхав до намісника Л. Пінінського, згодом обидва прибули до будівлі Галицького сейму. У другій половині дня відбулось урочисте представлення нового маршалка членам Крайового виділу й працівникам сеймової канцелярії. Л. Пінінський був у австрійській державній уніформі, А. Потоцький – у польському національному костюмі. Члени Крайового виділу також були в польському національному одязі, окрім українця Дем’яна Савчака,

¹²⁴ Pożegnanie Stanisława hr. Badeniego z Wydziałem Krajowym // *Gazeta Narodowa*. 1901. Nr 282. 11 października.

¹²⁵ Kronika // *Gazeta Narodowa*. 1901. Nr 282. 11 października.

котрий з'явився у фраку. Урочистість відбулася в малому залі, прикрашеному картиною, що представляла польську конституцію Третього травня. Перша промова А. Потоцького вражала своєю емоційністю і щирістю. Він визнав, що “з певним ваганням, недовірою до власних сил і тривогою” погодився на призначення, ствердив, що завдання і покликання маршалка усвідомлює як дуже високі й намагатиметься прагнути до ідеалу, хоча й свідомий його недосяжності, а також високо оцінив свого попередника (“Боюся порівняння, бо розумію, що не знаю краю й людей так, як він їх знав [...], тому прошу не порівнювати. Старатимусь колись заслужити на таке порівняння. Я знаю свої недоліки й намагатимусь їх усунути”¹²⁶).

Церемонія вступу на посаду А. Потоцького викликала чергове обурення “Діла”, видавцям якого не сподобалося надання їй характеру польської патріотичної маніфестації. Напередодні номінації і в перші дні на новій посаді А. Потоцький виразно утримувався від будь-яких публічних висловлювань в українському питанні, обмежуючись періодичним наголошуванням на своєму незнанні “краю і людей”. Українська преса розцінювала це як нехтування українськими проблемами. Газета “Діло” писала:

Новый маршалокъ не пригадавъ собѣ на те, що въ сѣмъ краю живе крѣмъ Полякѣвъ ще и рускій народъ, и то у всхѣднѣй части въ придавляющѣй бѣльшости; вѣнъ не пригадавъ собѣ сего навѣтъ тымъ, що мѣжъ членами краєвого выдѣлу бачивъ такожъ репрезентанта Русинѣвъ д-ра Савчака [...]. У нового маршалка край сей – се польска “дзельніца”, его населене – польске, урядники мають обовязок стояти на становиску Полякѣвъ, – и баста! Про другій народъ и его права до житя анѣ чичиркъ!¹²⁷

Перші дні на новій посаді А. Потоцький перебував поза Львовом. Він відвідав Будапешт, де знову зустрівся з цісарем, потім декілька днів провів у Відні і там вирішував різноманітні урядові питання. Згодом А. Потоцький прибув до Кракова, де місцева аристократія, представники політичної та інтелектуальної еліти міста влаштували на його честь прощальний прийом. Урочистість відбулася 24 жовтня 1901 р. у Гранд-готелі, на ній були присутні близько 120 гостей. Аристократичне середовище Кракова приймало від'їзд подружжя Потоцьких із жалем. Для багатьох його представників Анджей Потоцький був уособленням ідеального польського політика, що поєднував “прізвище” (історичну традицію, покоління попередників, що боролися за польську справу) й сучасні чесноти; він став тим, на кого довго очікували. Теплий прийом у Кракові розчулив А. Потоцького, що зауважили навіть журналісти¹²⁸. З цього приводу дружина С. Тарновського Ружа писала:

¹²⁶ APKr., oddz. I, AKPot., sygn. 581, k. 166 (інформація преси про призначення А. Потоцького маршалком Галицького сейму).

¹²⁷ Слушни наши обавы // Дѣло. 1901. Ч. 220. 1 (14) жовтня.

¹²⁸ Uczta na cześć marszałka krajowego // Czas. 1901. Nr 246. 25 października.

Анджей був страшенно зворушений – а назагал йде з доброю думкою й охотою, хоча й усвідомлює труднощі цього почесного, але нелегкого становища.

Для Кракова їх виїзд є поразкою під будь-яким кутом зору, бувають однак міркування й користі загальні, перед якими локальні інтереси мусять поступитися [...] ¹²⁹.

У прощальній промові у Кракові Анджей Потоцький уперше як крайовий маршалок публічно висловився в українському питанні. У його промові особливе значення для українців мали два моменти. По-перше, А. Потоцький, вочевидь відповідаючи на закиди польської преси про незнання стосунків у Східній Галичині, наголосив на потребі подолання “штучного антагонізму” між західною і східною частинами провінції, між “Львовом і Краковом” (“хіба чужі нас не досить поділили, щоб ми мали ще самі себе ділити?”). Таким чином, він продемонстрував свою готовність вникнути у становище східногалицької шляхти і проблему її відносин з українцями. По-друге, А. Потоцький підкреслив своє прагнення добиватися “гармонії” в суспільних відносинах. Спеціально щодо українців він заявив:

Засади гармонії і згоди ми повинні розширити ще далі й застосувати так само до братнього народу, який живе з нами в Галичині. Те, що слушно належить, визнати; справжні культурні потреби русинів урахувати, пам’ятаючи про засаду: не роби іншому того, що тобі немиле – це є, як мені видається, не тільки засадою справедливості, а й доброю політикою, що прагне до того, аби той народ справді став нашим братнім народом ¹³⁰.

Ці слова присутні зустріли схвальними вигуками. У пресі вони не залишилися непоміченими й викликали здебільшого скептичні коментарі. Українці вимагали не слів, але дій, а також натякали, що А. Потоцький говорив під безпосереднім впливом аудієнції в цісаря. Коментарі в пресі підсумувала “Gazeta Narodowa” застереженням, що “шляхетні наміри” намісника українці зустріли з упередженнями ¹³¹. Цей коментар свідчив, що східногалицькі консерватори надалі пильно і з недовірою стежили за всіма діями А. Потоцького в українському питанні.

Після закінчення святкової вечері А. Потоцький відразу ж поїхав на вокзал, звідки відбув до Львова ¹³². Період до скликання першої сесії новообраного Галицького сейму його новопризначений маршалок проводив, знайомлячись зі справами, у консультаціях з намісником Л. Пінінським і зустрічах з членами цісарської родини. Так, 27 жовтня А. Потоцький і Л. Пінінський зустрілися в Живці з архієпископом Каролом Стефаном, а дорогою назад відвідали Кжешовіце ¹³³.

¹²⁹ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 358, 353 (лист Р. Тарновської до Катажини Потоцької, Краків, 26 жовтня 1901 р.).

¹³⁰ Uczta na cześć marszałka krajowego // Czas. 1901. Nr 246. 25 października.

¹³¹ Gazeta Narodowa. 1901. Nr 298. 27 października.

¹³² Uczta na cześć marszałka krajowego // Czas. 1901. Nr 246. 25 października.

¹³³ Kronika // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 300. 29 października.

На початку листопада 1901 р. в Галичину мав прибути спадкоємець австрійського престолу архікнязь Франц Фердинанд з дружиною, щоб взяти участь у полюванні, яке влаштував Роман Потоцький¹³⁴, тощо. Наприкінці листопада 1901 р. дружина А. Потоцького привезла йому подарунок матері – жезл, яким він мав послуговуватися при веденні сеймових засідань. Дякуючи за подарунок, у листі до матері А. Потоцький писав: “Вірю, що жезл, який походить від матері, буде для мене щасливим. Володіння ним не є легким і вимагає шаленої праці. Це мені, однак, не перешкоджає, а навпаки, тішить”¹³⁵. 1 грудня 1901 р. намісник Л. Пінінський влаштував на честь А. Потоцького святковий прийом, на якому були присутні представники польської аристократії, члени Львівської міської ради, австрійські генерали, що керували розташованим у Галичині гарнізоном, німецький і російський консули; українців одноособово представляв член Крайового віділу Дем’ян Савчак¹³⁶.

Однією з хронічних проблем тогочасних крайових представництв у Галичині було те, що вони скликалися, у певному сенсі, за “залишковим” принципом – сеймові сесії відбувались у перервах між сесіями Державної Ради, Спільних Делегацій, між святами, періодами відпусток тощо. Короткотерміновість сеймових сесій була частиною політики австрійського уряду, який обмежував час пленарних засідань крайових представництв, зберігаючи пріоритети за центральним парламентом. Нерідко рішення про скликання сеймових сесій оприлюднювались безпосередньо перед їх початком. Ще наприкінці листопада 1901 р. А. Потоцький сумнівався, що сейм вдасться скликати до кінця року. В листі до матері він писав: “Я не маю ще звістки, коли буде сейм. Я просив про триденну сесію наприкінці грудня, але згідно з приватними інформаціями, досить сумнівно, щоб сейм скликали на той час”¹³⁷. Врешті 20 грудня 1901 р. преса повідомила, що маршалок розіслав депутатам запрошення на відкриття Галицького сейму 28 грудня¹³⁸. Галицький сейм був скликаний на дводенну сесію для інаугурації та ухвалення бюджетної резолюції. Сесія традиційно розпочалася з ранкового богослужіння в латинській катедрі і соборі Св. Юра.

Засідання новообраного Галицького сейму А. Потоцький відкрив словами: “Пристаю до цього дуже почесного, але ще більш важкого завдання з великим побоюванням, чи я йому відповідатиму”. Він підкреслив складність посади крайового маршалка після такого авторитетного політика, як С. Бадені. Зі свого боку пообіцяв сумлінну працю задля збереження позицій сейму і Галичини загалом. Серед першочергових проблем провінції А. Потоцький назвав

¹³⁴ Kronika // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 303. 1 listopada.

¹³⁵ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 305 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 30 листопада 1901 р.).

¹³⁶ Kronika // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 335. 3 grudnia.

¹³⁷ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 307 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 30 листопада 1901 р.).

¹³⁸ Kronika // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 352. 20 grudnia.

наповнюваність крайового бюджету. Наголосив на потребі розвивати в краю власну фабричну промисловість і зауважив, що це потребуватиме патріотичного настрою всього суспільства, яке мусить при звичаїтися купувати товари місцевого виробництва. Визнав актуальними питання громадської та адміністративної реформи, однак наголосив на їх непідготовленості; підкреслив необхідність співпраці між урядовою та автономістською владою. Зупинившись на вимогах культурного розвитку, А. Потоцький зауважив, що сейм повинен дбати про культурні потреби обох націй у краю, і висловив певність, що на такий курс не вплинуть “голоси, що розпалюють національні суперечки”. Окремо вітаючи украї нечисельне українське представництво, А. Потоцький висловив упевненість, що піднесення культури, освіти й покращення добробуту населення об’єднає зусилля представників усіх національностей і сприятиме їх “подальшому зближенню”¹³⁹. У відповідь Євген Олесницький від імені українських депутатів зазначив, що українці в Галичині не зречуться своїх “історичних і фактичних прав”, підкреслив, що попри нечисельність українське представництво представляє весь український народ у Галичині й на цій підставі домагатиметься, аби його пропозиції враховувались у всіх загальнокрайових справах, а не ігнорувались, як дотепер, “щоб тут, в тій палаті, передовсім положено кінець системові уважання нас народом другорядним”¹⁴⁰.

Назагал засідання Галицького сейму наприкінці 1901 р. не супроводжувалися потрясіннями й через короткотерміновість мали вступний характер. Інформуючи про свої враження від сеймової сесії, А. Потоцький писав матері:

Завтра Новий рік і мені буде сумно, що я не зможу провести того дня з мамою, але дуже багато маю зробити [...]. Сейм закінчився вчора о чверть на третю вночі. Для першого удару жезлом, обіймаючи головування, я використав жезл, який дала мені мама, і думав про маму, яка теж напевно тоді про свого власного [сина] думала. Все відбулося спокійно. Обрано новий виділ, який тепер я маю ввести в курс справ, що знову потребуватиме від мене трохи часу¹⁴¹.

Українсько-польські відносини в Галичині на початку ХХ ст. формувалися на тлі загострення українцями тактики політичної боротьби, що мало на меті розхитати усталену в провінції систему “польських урядів”. У середині червня 1902 р. в Східній Галичині вибухнув сільськогосподарський страйк – перша успішна масова акція, організована українськими партіями, що продемонструвала силу українського руху. За таких умов 8 червня – 12 липня

¹³⁹ Sejm // Gazeta Narodowa. 1901. Nr 360. 29 grudnia.

¹⁴⁰ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego ... z roku 1901/1902. [Lwów, 1902]. S. 9–10. Докладніше про склад і політику українського сеймового представництва в каденції 1901–1908 рр. див.: Аркуша О. Українське представництво в Галицькому сеймі 1901–1907 років // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 2006. Т. ССLІ: Праці Історично-філософської секції / Редактор тому Олег Купчинський. С. 191–239.

¹⁴¹ АРКГ., oddz. I, АКРот., sygn. 546, к. 663–665 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 31 грудня 1901 р.).

1902 р. проходила сесія Галицького сейму, яку преса УНДП проголосила черговою “останньою спробою”. Ігнорування польською більшістю Галицького сейму вимог українських депутатів мало зумовити “уступлене наше зі сойму раз на все і зірване усяких ниток з другою народністю краю”, розгортання боротьби поза межами крайового парламенту¹⁴². Атмосфера сеймових засідань була важкою. “Я постійно думаю про мамусю, – писав А. Потоцький у розпалі сеймової сесії, – і відчуваю, що мама також спостерігає серцем, як там син вибирається з різноманітних сеймових труднощів. Є надія, що все піде добре, але напевно ще будуть важкі й прикрі хвили [...]. Атмосфера була дуже напружена, тепер трохи заспокоюється”¹⁴³. Однак зневажливе ставлення польської сеймової більшості до вимог українських депутатів утверджувало українських політиків у намірі вдаватися до радикальніших дій. “Діло” стверджувало:

Треба було бути там в середині, відчувати безпосередньо психічний настрій сейму, щоб зрозуміти, як через той польський шовінізм пірвалися вже всякі нитки, навіть можливість взаємного розуміння себе між репрезентацією польською а Русинами. Пароль “ніц не даць Русіном” і “броніць стану посяданя” лунав без жєнади на всіх лавках посольских, на яких засідали поляки, а кожде слово руске, кожде слово критики і жалоби на наші сумні національні відносини стрічали ся на польским боці з очевидною нетерпеливістю і невдоволенєм¹⁴⁴.

Після відхилення шкільною комісією пропозиції про заснування української гімназії в Станіславові, український клуб наприкінці сесії вдався до так званої технічної обструкції, засобами якої були довгі запити, тривалі промови з будь-яких приводів, термінові законопроекти. Вершиною цієї тактики стала чотиригодинна промова українського депутата Теодора Богачевського, під час якої “по салі випорожнило ся так, що крім президента і бесідника остало на салі тільки кількох руских послів, 3 станьчики відкомендеровані для евентуальної відповіді, і містопрезидент п. Плажек, якого ресорту дотичила бесіда п. Богачевського”¹⁴⁵. Продовження українцями обструкції в останній день сесії перешкоджало ухваленню бюджету. “Русское слово” з цього приводу писало: “Соймовая ббльшсть сердитя за то на рускихъ послбвъ, бо паны хотѣли бы ѣхати то на купели, то на жнива”¹⁴⁶. У перерві між засіданнями А. Потоцький і Л. Пінінський, за твердженням газети “Діло”, “кинули польско-паньску буту з своїх сердець та навззали з рускими послами переговори в ціли затихомирєня рускої обструкції і за ціну єї залишеня в імени своїм і в імени тих, котрих вони репрезентували, прирекли, що справа станіславівської гімназії буде корисно

¹⁴² Перед соймом // Діло. 1902. Ч. 126. 7 (20) червня.

¹⁴³ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, к. 361–362 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 22 червня 1902 р.).

¹⁴⁴ По Соймі // Діло. 1902. Ч. 145. 2 (15) липня.

¹⁴⁵ Галицький сойм // Діло. 1902. Ч. 173. 28 червня (11 липня).

¹⁴⁶ Львѡвскій соймъ // Русское слово. Львів, 1902. Ч. 145. 2 (15) липня.

полагоджена”¹⁴⁷. Тоді досягнуто домовленості, що питання про заснування української гімназії у Станіславові буде поставлене на початку наступної сесії Галицького сейму й позитивно розв’язане; до того ж не розглядатимуться закони про бюро посередництва праці і про рентові оселі, в яких українці вбачали колонізаційні тенденції¹⁴⁸. Підсумовуючи сесію, А. Потоцький насамперед наголосив на великій підготовчій роботі щодо нових законопроектів, яка була проведена останнім часом сеймовими комісіями та Крайовим віділом і яку, з його точки зору, можна було поставити у приклад не одному провінційному парламенту. До найбільших заслуг сейму він відніс рішення про підвищення заробітної платні вчителям народних шкіл. Аналіз цієї промови переконливо свідчить, що “українська проблема” впевнено займала ключове місце в політичному житті Галичини й у свідомості А. Потоцького також. Більшу частину виступу присвячено власне тим питанням, які турбували українське сеймове представництво¹⁴⁹.

Завершення сеймової сесії збіглося з піком страйкового руху в Галичині. Розмах сільськогосподарського страйку 1902 року – першої масової успішної протестаційної кампанії під керівництвом українських партій – дав підставу говорити про “зміну напрямку” національної політики й перенесення наголосу на акції громадського спротиву. Потужний страйковий рух вимагав реакції крайової влади, яка під тиском східногалицької шляхти схилилася до запровадження надзвичайного стану і збройного придушення страйків¹⁵⁰. Однак австрійський прем’єр Е. Кербер рішуче відмовився втручатися в галицьку ситуацію в розпалі страйкової акції та відкрито підтримувати польських східногалицьких землевласників. Позиція австрійського уряду в серпні 1902 р. була відображена в публікації будапештського часопису “Pester Lloyd”, який вважався напівофіційним органом Міністерства закордонних справ. Віддаючи належне ролі Польського кола в забезпеченні стабільності держави, часопис наголошував: політика галицьких поляків щодо українців потребує корегування, на що промовисто вказали сільськогосподарські страйки з виразним політичним забарвленням. “Pester Lloyd” рекомендував австрійському прем’єрові не запроваджувати в Галичині надзвичайного стану, а виступити посередником у врегулюванні тут міжнародної напруги задля досягнення *modus vivendi* між двома народами. Автор статті натякав, що консультації в цьому напрямі вже почалися¹⁵¹.

Українські політики схилилися до таких переговорів. У вересні 1902 р. газета “Діло” писала: “Коли вже по стрейках виринув проект руско-польских

¹⁴⁷ Choć nie honorowo, ale zdrowo // Діло. 1903. Ч. 192. 27 серпня (9 вересня).

¹⁴⁸ Галицький сойм // Діло. 1902. Ч. 143. 28 червня (11 липня).

¹⁴⁹ Mowa Marszałka krajowego, wygłoszona dnia 12 lipca 1902 przy odroczeniu I. sesyj sejmowej VIII. peryodu // Mowy sejmowe s. p. Andrzeja hr. Potockiego. S. 95–97.

¹⁵⁰ Оповідіще // Народна часопись. Львів, 1902. Ч. 162. 21 липня (3 серпня).

¹⁵¹ “Pester Lloyd” в справі рускій // Діло. 1902. Ч. 168 і 169. 12 серпня. Додаток.

конференцій при співучасті центрального правительства, ми еще раз заявили нашу готовність до пертракцій з поляками під авторитетом центрального правительства, але польські днівники на команду заявили, що жадних конференцій не хочуть, бо з Русинами “самі дадуть собі раду,”¹⁵². Польська преса одностайно відкинула втручання Відня й наголосила: поляки не можуть поступитися терору українців, які в такому випадку перетворять його у звичну практику¹⁵³. На початку вересня 1902 р. посередництво Відня для польсько-українського примирення в Галичині наполегливо пропонував Е. Кербер на зустрічі з провідними польськими політиками краю – Л. Пінінським, А. Потоцьким, С. Бадені, Вітольдом Коритовським. Польські політики натомість пообіцяли укласти з українцями угоду в Галицькому сеймі¹⁵⁴. Такий курс ймовірно перетворював саме А. Потоцького в ключову фігуру майбутнього польсько-українського порозуміння. Уже невдовзі в політичних колах Галичини закружляли чутки, що саме “в кабінеті крайового маршалка” обговорюються можливість і умови чергової міжнаціональної угоди на взірєць “нової ери”¹⁵⁵. Про те, що сам А. Потоцький прагнув відігравати серйознішу політичну роль, ніж дотепер, свідчив його лист до матері з нагоди річниці перебування на посаді крайового маршалка: “Сьогодні власне минає рік, як я обійняв цю посаду. Час швидко пролетів, так що я повірити не можу, що це вже рік, а так мало ще зроблено з того, що я мав намір зробити”¹⁵⁶.

Сільськогосподарські страйки 1902 року і перспектива загострення політичної боротьби, провал сподівань на підтримку державної влади змусили польських політиків перейти від розмов про захист національних інтересів “на кресах” до організації східногалицьких поляків. Наприкінці 1902 – у першій половині 1903 рр. заступник голови польського Центрального передвиборчого комітету Влодзімеж Козловський відвідав майже всі східногалицькі повіти, в яких проводив польські патріотичні віча й започатковував політичні організації; останні мали дбати про збереження й розширення позицій поляків у Східній Галичині¹⁵⁷. Акція такого масштабу не могла відбутися без неофіційної підтримки крайового уряду. На цей час у мобілізації польських патріотичних сил керівники краю, очевидно, вбачали шлях запобігти втручання уряду в галицькі проблеми. У грудні 1903 р. А. Потоцький особисто вирішив відвідати Заліщицький і Бучацький повіти, що дало українським політикам підстави закинути йому участь в акції В. Козловського. Сам А. Потоцький про свою поїздку писав:

¹⁵² По стрейках. IV // Діло. 1902. Ч. 188 і 189. 24 серпня (6 вересня). Додаток.

¹⁵³ Польська праса про руско-польські конференції // Діло. 1902. Ч. 172. 2 (15) серпня.

¹⁵⁴ “Плачу ся і ридано”... // Діло. 1902. Ч. 191 і 192. 28 серпня (10 вересня).

¹⁵⁵ Толщите и отверзеть ся вамъ, іщите и обрящете // Діло. 1902. Ч. 198. 4 (17) вересня.

¹⁵⁶ АРКг., oddz. I, АКPot., sygn. 546, к. 367–368 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 12 грудня 1902 р.).

¹⁵⁷ Докладніше про акцію В. Козловського див.: *Аркуша О.* Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку ХХ ст.: акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37. Ч. 1. С. 268–314.

Наступного тижня їду на один день до Заліщик, а на наступний до Бучача. Їду туди офіційно на засідання повітової ради, бажаючи трохи пізнати тамтешні стосунки і щоб тамтешні люди мене там пізнали. Прикрими є тут скандали з Русинами. Не знаю, коли це закінчиться, боюся, що не так швидко. Вся боротьба була викликана Русинами навмисно й без жодної поважної причини. Вони думають, що таким способом дійдуть до руського університету. Впливає це також на настрої у сеймі¹⁵⁸.

Цей лист свідчить: А. Потоцький надалі залишався далеким від розуміння аргументів української сторони, що підважувало перспективу українсько-польського порозуміння за його участі. Більше того, виступаючи в Бучачі, А. Потоцький вдався до вкрай невдалого історичного екскурсу про події під Берестечком. Його слова відразу ж підхопила українська преса:

Рускому населенню грозить ся явно справдішною війною. Голова польської автономії, сам маршалок краю, в промові до зібраних в Бучачі з цілого повіту Поляків грозить Русинам новим Берестечком, а на “народових вечах” падуть з уст менш хитрих загорільців недвозначні погрози против безпеченьства особи і життя Русинів¹⁵⁹.

У розпал акції В. Козловського 29–30 грудня 1902 р. був скликаний Галицький сейм для ухвалення бюджетної резолюції. Перебіг сесії, перепалки українських і польських депутатів підтвердили, що міжнаціональні відносини в Галичині загострюються. Це, однак, не завадило А. Потоцькому ствердити, що “дводенні наради сейму, дякуючи Богові, пішли спокійно”¹⁶⁰. Оцінці крайового маршалка суперечили післясеймові коментарі часопису “Gazeta Narodowa”, в яких прикметою минулої сесії називалися “поєдинки цілого ряду Богунів і Володийовських”¹⁶¹.

Як маршалок Галицького сейму А. Потоцький у цей час докладав чимало зусиль на переговорах із австрійським Військовим міністерством про остаточне звільнення від військових частин комплексу будівель на Вавелі¹⁶². Ще в 1898 р. Галицький сейм ухвалив рішення перетворити колишню резиденцію польських королів у резиденцію австрійських цісарів. Під цим претекстом польська аристократія краю інтенсивно реставрувала Вавель, виділяючи на це чималі кошти з крайового бюджету. Зайнятість сеймовими справами не дозволили А. Потоцькому зустріти Новий рік у родинних Кжешовіцах¹⁶³. Натомість з нагоди новорічних свят А. Потоцький влаштував у Львові велику офіційну імпрезу,

¹⁵⁸ АРКр., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 374–376 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 6 грудня 1902 р.).

¹⁵⁹ Акція Козловські – Пінінські – Більчевські // Діло. 1903. Ч. 106. 13 (26) мая.

¹⁶⁰ АРКр., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 370 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 31 грудня 1902 р.).

¹⁶¹ Po Sejmie // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 1. 1 stycznia.

¹⁶² Mowa Marszałka krajowego, wygłoszona dnia 12 lipca 1902 przy odroczeniu I. sesji sejmowej VIII. peryodu // Mowy sejmowe s. p. Andrzeja hr. Potockiego. S. 96–97.

¹⁶³ АРКр., oddz. I, АКPot., sygn. 546, k. 369 (лист А. Потоцького до матері, К. Потоцької, Львів, 31 грудня 1902 р.).

“приймав у себе членів Крайового виділу, багато депутатів, які затримались у Львові після сесії, а також чисельне коло осіб з найвищих сфер”. Контрастом щодо цього було повідомлення, що “у п. намісника гр. Пінінського був лише приватний прийом”¹⁶⁴. Це дає підстави припускати, що А. Потоцький поступово перебирав на себе роль першої особи в провінції.

Тим часом Е. Кербер вимагав від галицьких політиків міжнаціонального консенсусу, вочевидь надалі покладаючи надії на активність А. Потоцького. Свідченням цього була його реакція на скарги українських депутатів у Державній Раді в березні 1903 р.: “Я радив би руському населенню Галичини твердо, лояльно відверто, але без ненависті виступити перед Галицьким соймом зі своїми бажаннями і скаргами”¹⁶⁵. Промова Е. Кербера супроводжувалася оплесками польських депутатів, які, за висловом Костя Левицького, “хотіли відіграти ще одну штуку комедії в галицькій Соймі”¹⁶⁶. Така ситуація посилювала увагу крайової влади до русофілів як до ймовірних угодових партнерів. Л. Пінінський від початків свого намісництва підтримував русофілів як противагу зростаючій силі українофільського напрямку, а з початку ХХ ст. прагнення до порозуміння з польською владою в Галичині почало чітко проглядатися й у висловлюваннях русофільських діячів. Русофільська преса дедалі агресивніше виступала проти “української” програми національного руху, засуджувала радикалізацію політичної боротьби, звинувачувала українофільських політиків у провокуванні поляків, поступово прямуючи до визнання своїм головним ворогом у Галичині не поляків, а власне українство. Не викликає сумніву, що в кінці 1902 – на початку 1903 рр. польські керманічі краю вели з галицькими русофілами переговори про міжнаціональну угоду, однак “сеї угоди не добив граф Пінінський”¹⁶⁷. Ставку на русофілів польські політики зробити все ж не наважилися із двох міркувань: підтримка русофілів не відповідала традиції польської політики в Галичині; русофіли втрачали позиції й угода з ними могла виявитись абсолютно безрезультатною. Напрацювання угодових контактів того часу від Л. Пінінського перебрав А. Потоцький, й напевно саме їх він актуалізував – вже як галицький намісник – під час виборів до Галицького сейму 1908 року.

Розгортання акції В. Козловського викликало дедалі більше занепокоєння Відня. Створення у східногалицьких повітах польської організації під гаслом національної самооборони було визнано таким, що загрожує інтересам австрійської держави і в будь-який момент може спрямуватися проти неї. Збереження посади галицького намісника за Л. Пінінським ставало проблематичним, особливо з огляду на відому особисту неприязнь до нього

¹⁶⁴ Kronika lwowska // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 2. 3 stycznia.

¹⁶⁵ Сецесія! // Діло. 1903. Ч. 235. 17 (30) жовтня.

¹⁶⁶ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Львів, 1926. С. 377–378.

¹⁶⁷ Там само. С. 367.

австрійського прем'єра Е. Кербера¹⁶⁸. Першим серед ймовірних наступників Л. Пінінського був названий А. Потоцький. На початку травня 1903 р. прем'єр запросив його до Відня й офіційно запропонував йому обійняти посаду галицького намісника. А. Потоцький “спершу спробував ухилитися від цієї місії, однак згодом прийняв представлені йому аргументи”, після чого був запрошений на аудієнцію до цісаря¹⁶⁹. Відставка галицького намісника була оголошена цісарською постановою від 8 червня 1903 р. Відень з Л. Пінінським попрощався доволі холодно, його було переведено “в стан тривалого супочинку” та призначено пожиттєвим членом Палати Панів австрійського парламенту. Натомість австрійські правлячі кола високо оцінили діяльність А. Потоцького як галицького маршалка: Франц Йосиф I і Е. Кербер надіслали йому подяку за “заслуги, віддані цісарю і краю та спрямовані для добра всього населення”, а прем'єр ще й особливо підкреслив, що А. Потоцький вміло знаходив компроміс між усіма політичними угрупованнями краю та здобув їх підтримку¹⁷⁰. Тоді ж було оголошено номінацію А. Потоцького галицьким намісником. Через два дні, 10 червня 1903 р. йому виповнилося 42 роки.

Коментарі галицької преси, що підсумовували діяльність А. Потоцького на посаді галицького маршалка, були доволі позитивними. Несподіваними виявилися прихильні відгуки “Gazety Narodowej”, що виразно контрастували зі станом “мовчазного, недовірливого вичікування” при призначенні А. Потоцького галицьким маршалком. Часопис відзначав: півторарічною діяльністю на посаді маршалка він довів, що “гідний обов'язку, покладеного на нього волею монарха”, поведився як справжній лідер крайової автономії, піднявся на надпартійне становище, “внаслідок цього з часом замовкло не одне з упереджень щодо нього, притихла недовіра й не в одному випадку він знайшов шлях до сердець і розумів та переламав лід байдужості, з якими зустрівся на початку”. Як не приховував часопис, його високі оцінки безпосередньо пов'язані з продемонстрованим А. Потоцьким на посаді маршалка розумінням проблем східногалицької шляхти в стосунку до українців й надіями, що такий стан вдасться утримати¹⁷¹. Українська публіцистика сприйняла номінацію А. Потоцького стримано. “Про нового намісника, – стверджувало “Діло”, – не можемо висказати нічого аподиктичного, бо гр. Потоцький ще за мало дав пізнати, як він дивить ся на руску справу і як він думає уладити відносини в краю”¹⁷².

Останнім акордом кадрових перестановок стало призначення в липні 1903 р. маршалком Галицького сейму С. Бадені. Сам А. Потоцький називав його у числі двох найбажаніших для себе маршалків (поряд зі З. Тарновським)¹⁷³. Номінація

¹⁶⁸ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 85.

¹⁶⁹ Zmiana namiestnika Galicyi // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 106. 9 maja.

¹⁷⁰ Зміна в намісництві // Діло. 1903. Ч. 117 і 118. 29 мая (11 червня).

¹⁷¹ Nowy namiestnik // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 138. 19 czerwca.

¹⁷² Зміна намісника // Діло. 1903. Ч. 117 і 118. 29 мая (11 червня). Додаток.

¹⁷³ Послїдні вїсти // Діло. 1904. Ч. 79 і 80. 11 (24) квітня. Додаток.

С. Бадені мала стати для українців сигналом до зміни їх радикально опозиційної налаштованості стосовно крайової влади. Побоюючись поступок українцям, “Gazeta Narodowa” не випадково виступила з розлогою критикою політики С. Бадені в українському питанні, звинувачуючи його в “ідеальних поривах” щодо українців і браку тверезого погляду на речі¹⁷⁴. Ця публікація мусила бути пересторогою й для галицького намісника.

Проте українці мали підстави сподіватися, що ці застереження будуть проігноровані. Спробувавши покерувати Галичиною, східногалицькі консерватори певною мірою зумовили радикалізацію дій українців, розхитали політичну ситуацію в автономії та поставили її за крок до прямого втручання Відня, таким чином наразивши на втрату попередні здобутки польських політиків. У тандемі А. Потоцький – С. Бадені до влади в Галичині повною мірою повернулися краківські консерватори, що вважали балансування між інтересами різних сторін і підтримування хоча би поганого миру з українцями значно кориснішими для польських національних інтересів. Краківські консерватори сподівалися, що А. Потоцький досягне угоди з українцями та призупинить поширення серед східногалицької шляхти ендецьких впливів¹⁷⁵. Після зміни крайової влади в Галичині розмах акції В. Козловського був суттєво обмежений. Намісництво А. Потоцького розпочиналося в атмосфері готовності до польсько-українського порозуміння¹⁷⁶.

* * *

Політичні погляди Анджея Потоцького формувалися під впливом кількох чинників. Приналежність до одного з найвпливовіших польських аристократичних родів, що мав родинні й товариські пов’язання з російськими та австрійськими імператорськими династіями, від народження зумовлювала зорієнтованість системи навчання і виховання на майбутню активну політичну діяльність, причому не локального, а загальнопольського та європейського рівня. Відтак А. Потоцький виховувався в атмосфері служіння польській національній справі, із сильним наголосом на християнських цінностях. Його середовищем спілкування змалечку були представники інших аристократичних родин, науково-педагогічна та мистецька еліта. Важливу роль у його особистісному становленні відіграла кількарічна дипломатична служба в столицях кількох європейських держав. Політичний світогляд А. Потоцького формувався на базі краківського консерватизму – потужної політичної течії, що до зламу XIX–XX ст. домінувала в політичному житті Галичини, утверджуючи програму “органічної праці” та

¹⁷⁴ Hr Stanisław Badeni marszałkiem kraju // Gazeta Narodowa. 1903. Nr 148. 2 lipca.

¹⁷⁵ Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини... С. 7.

¹⁷⁶ Там само. С. 11.

австро-польську орієнтацію. Наслідком цього стало формування цілої генерації “польських патріотів в австрійських державних мундирах”, одним із найяскравіших представників якої був саме Анджей Потоцький.

Політичну діяльність у Галичині А. Потоцький розпочинав як депутат місцевих рад, активний діяч низки товариств, невдовзі – депутат Галицького сейму. Він швидко піднімався вгору шаблями політичної кар’єри, чому безумовно сприяли як його аристократичне походження й контакти з Габсбургами, так і особиста ерудованість, освіченість, працездатність, аналітичні та організаторські здібності. А. Потоцький декілька років поспіль представляв у Галицькому сеймі крайовий бюджет. Відгуки сучасників змальовують його як людину яскраву, амбітну, інколи зверхню, а водночас – стриману, вдумливу та відповідальну. У 40-річному віці А. Потоцький обійняв другу за значенням у провінції посаду маршалка Галицького сейму, що дозволило йому відігравати самостійну політичну роль. Цю посаду він обіймав недовго і після доброго керівника (С. Бадені), що, за його власним визнанням, не дозволило йому вповні реалізувати намічені плани. Однак А. Потоцький не обмежувався посадовими функціями, а був активним, діючим політиком, надавав значної ваги закулісним переговорам і творенню різних політичних комбінацій. Про його успіхи на цьому полі свідчить те, що відгуки політичних опонентів станьчиків – східногалицьких консерваторів – швидко змінилися з насторожених на схвальні.

Як типовий представник краківського політичного середовища, А. Потоцький виробив цілісне бачення української проблеми щойно після безпосереднього зіткнення з нею, тобто фактично після переїзду в 1901 р. до Львова. На формування його попередніх уявлень вплинули: родинні пов’язання з польською шляхтою на Правобережній Україні, а відтак і характерна для неї поетизація “руської землі” й спільної історичної традиції, переконаність у цивілізаційній місії польської шляхти та культури “на сході”, а також – родинні й дружні пов’язання з російськими і французькими аристократичними та навіть імператорськими домами, у середовищі яких українське питання як об’єкт європейської політики ніколи не розглядалося поважно. Такий досвід йшов урозріз з ідеологією краківського консерватизму в українському питанні, яка включала тезу про природний союз між поляками й українцями як противагу імперським зазіханням Росії.

Можна стверджувати, що українське питання стрімко увійшло у свідомість А. Потоцького вже в період його перебування на посаді маршалка Галицького сейму. На той час в українському національному русі в Галичині відбувалися швидкі процеси політичної модернізації, формування партійної системи, дедалі виразнішою ставала прірва між його реальною силою та мізерними позиціями в провінції та державі, що штовхало українських політиків на шлях неухильного загострення тактики політичної боротьби, проведення масових акцій, страйків, використання різних форм протестів у законодавчих органах влади. Тобто українська проблема відразу постала перед А. Потоцьким як комплексна й

динамічна. З іншого боку, він зазнавав постійного тиску з боку східногалицьких польських політиків, як консервативного, так і міцніючого націонал-демократичного напрямку, що категорично виступали проти будь-яких компромісів з українцями.

Вихід із ситуації, яка потребувала як щоденного, так і стратегічного розв'язання, А. Потоцький почав шукати на шляху тимчасових тактичних компромісів і часткових домовленостей, які відкривали поле для політичної гри. Серед ймовірних комбінацій, з подачі тогочасного намісника Л. Пінінського, розглядався також компроміс польських правлячих кіл у Галичині з галицькими русофілами. В них польські політики шукали противагу наростаючим вимогам і радикалізації українського руху. Можна припустити, що А. Потоцький вів переговори в цьому напрямі, однак ставився до них із властивою йому обережністю, і подібна угода так і не була в той час довершена. Серед листування А. Потоцького залишилося вкрай мало слідів його контактів з українськими політиками, а це дає підстави стверджувати, що він таких контактів не шукав, в аргументи українських політиків особливо не вникав і керувався загальними уявленнями, що не були позбавлені історичних і національних упереджень.

**ANDRZEJ POTOCKI: THE BIOGRAPHY OF THE POLITICIAN
IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN-POLISH RELATIONS
Part I: Formation of a political career**

Olena ARKUSHA

The Ivan Krypnyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Contemporary History

The article addresses the formation of the Polish aristocrat Andrzej Potocki (1861–1908) as a Galician politician who combined his state service to the Gabsburg monarchy with defending Polish national interests and looking for the ways of settling a Ukrainian issue. In chronological terms the article covers the period till 1903, when Andrzej Potocki was appointed a Vicegerent of Galicia. The political views of Andrzej Potocki had been formulated under the ideology of Krakowian conservatism. There were a number of additional factors that determined Andrzej Potocki's opinions on the Ukrainian issue. These were his family relations with Polish nobility from the Right-bank Ukraine, the idealization of the Polish-Lithuanian Commonwealth prevalent in the noble circles, the patriarchal conflictless relations between Polish landowners and Ukrainian peasants, and also his family and friendly contacts with Russian and French aristocrats who did not consider the Ukrainians a separate nation in view of European policy. Such an experience contradicted the policy and practice of Krakowian conservatism, which included the thesis about a natural union between the Poles and the Ukrainians to counterbalance the imperial strivings of Russia. Andrzej Potocki finalized his opinion on the Ukrainian issue after his nomination for a Marshal of the Galician seym (1901), in the context

of radicalization of the demands of Ukrainian political authorities and a sudden worsening of Ukrainian-Polish relations. The main motivation of Andrzej Potocki's actions in the position of a regional marshal was the attempt of Polish ruling circles in Galicia to keep a Ukrainian movement under control.

Key words: Andrzej Potocki, Krakowian conservatism, the Galician seym, Ukraininan-Polish relations.

АНДЖЕЙ ПОТОЦКИЙ: БИОГРАФИЯ ПОЛИТИКА НА ФОНЕ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ Часть I: Формирование политической карьеры

Елена АРКУША

Институт украиноведения имени И. Крипьякевича НАН Украины,
отдел новейшей истории

В статье освещено становление польского аристократа Анджея Потоцкого (1861–1908) как галицкого политика, который сочетал в своей деятельности государственную службу на пользу Габсбургской монархии с отстаиванием польских национальных интересов и который вынужден был искать способы решения украинского вопроса. Хронологически статья охватывает период до 1903 г., когда А. Потоцкий был назначен наместником Галиции. Формирование политических взглядов А. Потоцкого происходило в рамках идеологии краковского консерватизма. Дополнительными факторами, которые определили представления А. Потоцкого об украинском вопросе, были: семейные связи с польской шляхтой на Правобережной Украине, характерная для шляхетской среды идеализация Речи Посполитой и патриархальных бесконфликтных взаимоотношений между польскими землевладельцами и украинскими крестьянами, а также родственные и товарищеские контакты с российскими и французскими аристократами, которые не видели в украинцах отдельной нации как объекта европейской политики. Такой опыт противоречил идеологии и политической практике краковского консерватизма, которая включала тезис о естественном союзе между поляками и украинцами как противовес имперским стремлениям России. В завершённом виде взгляды А. Потоцкого в украинском вопросе сформировались после назначения его маршалком Галицкого сейма (1901), на фоне радикализации требований украинских политических сил и резкого обострения украинско-польских отношений. Главным мотивом действий А. Потоцкого в должности краевого маршалка было стремление польских правящих кругов в Галиции удержать украинское движение под своим контролем.

Ключевые слова: Анджей Потоцкий (*Andrzej Potocki*), краковский консерватизм, Галицкий сейм, украинско-польские отношения.

Стаття надійшла до редколегії 1.12.2009

Прийнята до друку 2.12.2009